

Svět bez placené práce

Diplomová práce

Pavel Krejčí

Vedoucí práce: prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Brno, 2003

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci napsal samostatně a použil jsem jen prameny citované v seznamu literatury.

Pavel Krejčí

Osobní číslo: 733 930

UČO: 23025

Rok Imatrikulace: 1995

Počet slov práce: 18016

OBSAH

Svět bez placené práce	1
Obsah	3
Úvod.....	4
Od první ke druhé moderně	6
Řecká polis – předehra k první moderně	6
První moderna	6
Změna první moderny ve druhou modernu.....	10
Druhá moderna.....	14
Politické změny pro vyrovnání se s druhou modernou.....	16
Koncepce univerzálních dávek	26
Důvody a legitimizace	27
Financování.....	28
Výhody a námitky	32
Analýza práce jako společenské hodnoty	38
Rozvíjení individuální autonomie: morální, politické, kulturní a existenciální.....	43
Závěr	45
Anotace	48
Annotation.....	48
Literatura.....	49

ÚVOD

Jedním z nápadných rozdílů mezi muži a ženami, přesněji řečeno maskulinním rysem¹, je snaha mužů usnadnit si a omezit různé pracovní činnosti, často pomocí technologických vylepšení. Ženy jsou oproti tomu mnohem lépe schopné trpělivě vykonávat i velmi monotónní, rutinní a neustále se opakující práci. Muži jsou líní, a proto bádají a vynalézají. Výsledek tohoto trendu se tu s většími, tu s menšími rozpaky označuje jako technologický pokrok. V ekonomické vědě je konceptualizován jako zvyšování produktivity práce. To znamená, že ke splnění daných úkolů je zapotřebí méně práce, případně se stejnou prací je možné splnit více úkolů.

Technologický optimista by jednoduchým prodloužením tohoto trendu mohl usoudit, že jednou bude ke splnění veškerých potřeb společnosti stačit minimální či zanedbatelné množství práce. Tento stav si z hlediska technologického optimisty můžeme označit jako technologický ráj, který má výraznou motivační roli pro technologické optimisty, aniž ti by nějak přesněji věděli, kdo v tomto ráji bude co dělat.

V dnešní rychlé a technologicky plodné době začala vidina tohoto ráje dostávat zřetelnější obrysy. Pohled, který se naskytnul, však většinu diváků spíše zarmoutil a polekal: ráj vytvořený hnací silou kapitalismu bude zcela privatizovaný hrstkou několika úspěšných, kteří se s nepřilíš potřebným zbytkem společnosti nebudou chtít dělit. Místo se najde jen pro několik málo služebníků, kteří budou s vysokou produktivitou ráj udržovat a nadále vylepšovat, zatímco většina společnosti bude stát před pokladnou a marně hledat v peněžence drobné na atrakce.

W. Leontief (1982: 155, vlastní překlad) to popsal takto: „Co by se stalo, kdybychom se najednou ocitli v ráji? Se vším zbožím a službami dodanými bez práce, nikdy by nebyl výdělečně zaměstnán. Být nezaměstnaný znamená být bez mzdy. Následkem toho, pokud by nebyla vytvořena nová příjmová politika odpovídající změněným technologickým podmínkám, by v ráji každý trpěl hladem.“

Zatímco ještě počátkem 80. let 20. století to ještě vypadalo, že do tohoto ráje by mohla stoupit většina společnosti, tak nyní můžeme přihlížet k mizení střední třídy a majetkové polarizaci. Jeden příklad za všechny uvádí Ulrich Beck² (2000: 113): Začátkem 70. let 20. století v USA si domácnosti v nejvyšším 5% stupni příjmové pyramidy vydělaly 10krát více, než ty v nejnižším 5% stupni; dnes si vydělají 50krát více. Podobné trendy se vyskytují i v Evropě, včetně takových

¹ Maskulinním rysem rozumím vlastnost, která je sice typická pro muže, ale může se vyskytovat i u žen. Statisticky se však tato vlastnost vyskytuje výrazně častěji u mužů, než u žen.

² Statisticky při tom vychází ze zprávy Bavorsko-Saské komise pro otázky budoucnosti, sv. 1, Bonn 1996.

rovnostářských států, jako je Švédsko. Obrazně pro popsání tohoto jevu spíše odpovídá metafora „padacích dveří“ pro většinu společnosti, než „výtah“ pro ty nejbohatší.

Pro demokratickou společnost je naprosto nutné, aby naprostá většina jejích členů s hlasovacím právem byla alespoň minimálně materiálně zabezpečená. O určitý rovnovážný stav v příjmech mezi jednotlivými částmi společnosti se proto stará sociální a daňový systém státu. Pokud se tedy příliš rozevírají nůžky mezi malým počtem bohatých a velkým počtem chudých, znamená to nedostatek v tomto sociálním systému. Tyto systémy se vyvinuly v rámci tzv. první moderny, ve které poměrně úspěšně fungovaly. Za posledních 50 let se v USA ani v Evropě příliš podstatně nezměnily, změnilo se však prostředí, a s ním i základní předpoklady jejich úspěšného fungování. Nové a teprve vyvíjející se prostředí je různými sociology různě nazýváno, ale můžeme se zatím přidržet označení druhá moderna.

Mezi nejdůležitější změny druhé moderny z hlediska sociálního systému patří mizení placené práce (na plný úvazek), která byla dominantní v první moderně jak v hodnotovém žebříčku společnosti, tak v jejím ekonomickém systému, který tvořil v rámci národního státu poměrně samostatný a uzavřený celek. Tímto fenoménem se zabývám v této práci, a posuzuji ho ve vztahu k dalším fenoménům, jako je globalizace a nadnárodní kapitalismus, které tvoří další součásti druhé moderny.

V práci se nejdříve snažím popsat výchozí situaci, tj. zejména poměry v první a v druhé moderně a jejich vzájemné prolínání. Ty se nachází v úvodním bloku čtyř kapitol nazvaném souhrně „Od první ke druhé moderně“. Na základě popisu situace a problematiky v prvních kapitolách stručně uvádím některé možnosti jejich politického řešení, především ve vztahu k řešení problematiky nezaměstnanosti, v kapitole „Politické změny pro vyrovnání se s druhou modernou“. Následuje vlastní jádro práce, kterým je moje prezentace vhodného politického, ekonomického a společenského řešení problematiky nezaměstnanosti, jehož povahu lze již tušit, i když jen rámcově, z názvu „Koncepte univerzálních dávek“. Vzhledem k tomu, že jsem v průběhu řešení narazil na specifické hodnotové postavení práce, které může intervenovat v případě čistě racionálních technicko-politických řešení, zařadil jsem krátké pojednání o této problematice v kapitole „Analýza práce jako společenské hodnoty“. S posledně jmenovanou problematikou souvisí i problém výchovy a schopnost zacházet s individuální svobodou, proto je poslední doplňující kapitola s názvem „Rozvíjení individuální autonomie: morální, politické, kulturní a existenciální“.

.....

OD PRVNÍ KE DRUHÉ MODERNĚ

Historicky můžeme odlišit tři společenské modely, které řeší vztah mezi prací a svobodou, prací a politickým jednáním. Jsou to (Beck, 2000: 11, vlastní překlad):

- 1 Řecká polis
- 2 Demokracie práce první modernity, která je sice ideově stará, ale plně realizována byla až po druhé světové válce
- 3 Možný vztah svobody a politiky mimo společnost (placené) práce, který může vzniknout v rámci druhé modernity

Řecká polis – předehra k první moderně

Řecká polis je jedním ze základních modelů společnosti, který se stal buď inspirací nebo odstrašujícím příkladem pro mnohé další filozofy společnosti. Na jedné straně tu vzniká samotný pojem demokracie, která je však na druhé straně vykoupena otrockou prací. Politická svoboda byla definována především jako svoboda od práce (Beck, 2000: 11) v protikladu k první moderně, kde svoboda je založena na práci. Politická společnost polis existovala zcela mimo práci a byla vůči ní v protikladu. Ačkoliv z hlediska první moderny se zdá toto oddělení nemístné a překonané, může se stát v budoucnosti (v kontextu rozvinuté druhé moderny) atraktivním z hlediska nahrazování lidské – otrocké práce stroji a automaty. Svým způsobem jde také o fungující model společnosti, kde politika a politická svoboda není postavena na placené práci.

První moderna

Nejprve předkládám charakteristiky první moderny, její důležité stavební prvky, kterými se liší od druhé moderny.

Nejnápadnější na první moderně je ekonomie založená na masové produkci a masovém konzumu. Proto bývá tato epocha také označována podle průkopníka tohoto trendu jako fordismus (A. Gorz), pevná modernita (Z. Bauman). Jindy bývá označována prostě jako industriální (D. Bell). Jak už jsem uvedl, vrcholu dosahuje od poloviny 40. let do konce 70. let, což je období, které v demokratických zemích bylo provázeno bezprecedentním ekonomickým růstem. Jeho konec souvisí s nasycením trhů a s ropnou krizí, která znamenala začátek růstu nezaměstnanosti, která se v Německu od roku 1970 do roku 1996 zvýšila desetkrát (Gauer, Scriba, 1998: 79).

První modernu Ulrich Beck nazývá také „polovičatou modernou“, protože ve svém uspořádání průmyslové společnosti nevědomě předpokládala následující korporativistické podmínky (Beck, 2000: 20, vlastní překlad):

1. každý stát si organizuje svoji ‘národní’ ekonomiku

2. rozsáhlé vyloučení žen z trhu práce
3. odepření určitých základních práv ženám a dětem
4. existence neporušených malých rodin jako základ reprodukce pracovní síly, která je převážně mužskou komoditou
5. relativně uzavřený proletářský a buržoazní životní svět jakožto sociální nebo 'statusový' předpoklad třídního rozdělení
6. hierarchie expertů a právníků založena na profesionálně vytvářených a řízených monopolů znalostí
7. geograficky pevně umístěná výroba, spolupráce a činnost firem

Ulrich Beck shrnuje výsledky historických studií Ivana Illicha (Beck 2000: 12-13, vlastní překlad), když popisuje klíčovou roli práce v rámci první moderny: „Dostupnost placené práce měla být klíčovým nástrojem v boji proti chudobě a v interakci lidí do sociálního řádu. Společnost práce tak znamenala společnost řádu. A dokonce dnes ti, kteří mají práci, překonávají chudobu, závislost na drogách, kriminalitu atd. Denní rytmus práce, se svojí disciplínou, svými hodnotami a koncepcí osobní odpovědnosti a spolupráce, odpovídá požadavkům, které mají vládnoucí složky společnosti práce vůči svým dělníkům a zaměstnancům. Tento požadavek na řád uvnitř společnosti práce s námi přetrvává do dnešních dnů – dokonce se stal součástí sebepojetí lidí, kteří tvoří, přehodnocují a přizpůsobují svoji vlastní identitu a osobnost pouze a skrze práci. Biblické prokletí – jen ti, kteří pracují, budou jíst – se stala součástí pracovní morálky zakládající lidskou existenci; *pouze ti, kdo pracují, jsou skuteční lidé* (můj důraz - PK).“

Práce je v první moderně centrální hodnotou bez možné alternativy. Jakékoli jiné uspořádání společnosti bez ústředního postavení práce by znamenalo uspořádání radikálně odlišné. Na práci je vybudován i sociální systém státu blahobytu a příslušná forma demokracie. V té je materiální zabezpečení a politická svoboda založena na participaci v pracovním procesu buď přímo - zaměstnání na plný úvazek - nebo nepřímo - studium jako příprava na budoucí povolání, starobní důchod jako zasloužený odpočinek po určitém odpracovaném množství práce, invalidní důchod jako dávka těm, kteří nemohou fyzicky pracovat, podpora v nezaměstnanosti pro ty, kteří jsou připraveni začít pracovat hned jak získají příležitost.

Beck popisuje tento vztah mezi prací a demokracií takto (Beck, 2000: 13-14, vlastní překlad): „...pouze lidé s domovem a jistým zaměstnáním, tedy s materiálním závazkem do budoucnosti, jsou nebo se stanou občany, kteří si osvojí demokracii a vdechnou do ní skutečný život. Jednoduchou pravdou je, že bez materiálního zabezpečení není žádná politická svoboda – tedy ani žádná demokracie,..."“

Zde bych rád použil do protikladu citát od K. Marxe (1874: 51) „Proletariát vynakládá veškerou svou sílu na odcizenou práci a nezbyvá mu čas na uplatňování osobní svobody, jež mu vzhledem k jeho postavení vězně v pevnosti buržoazní výroby není ani dána, ani přána.“ Těžko se v tomto bodě můžeme s takovým analytikem, jakým Marx byl, přít. Podobné názory můžeme najít u Marcuseho (1990) v jeho koncepci emancipace pomocí pudovosti, nebo u W. Krause, který píše (1993: 35 podle Kuběnová, 2000), že zákony komerce a volného trhu „... kulturu a kulturně tvůrčí osobnost nepodporují, nýbrž velmi často vydávají na pospas.“ Abychom pochopili vztah mezi prací v průmyslové epoše a demokratickou svobodou, musíme vzít v úvahu jejich poměrně specifické propojení, které není tak přímočaré, jak by se mohlo na první pohled zdát.

V první moderně bylo totiž nutné uplatnit práci v disciplinaci a integraci do politického systému právě z důvodů jejího odcizujícího působení, které bylo třeba vyvážit: Cítíte se v práci odcizení? Dostanete za to určité množství volna a příslib zvyšující se životní úrovně, případně další výhody dohodnuté ve spolupráci s odborovými organizacemi. „Fordistický konsensus' zahrnoval ekonomicko-politický kompromis 'dělníka-občana'. Tento kompromis, spolu s vírou ve zvyšující-se životní úroveň, zanechal rétoriku třídního boje pověšenou v šatně a snažil se hledat závazky k demokracii mimo práci ve voličské aréně.“ (Beck, 2000: 76, vlastní překlad).

Závislost demokracie na práci v první moderně je zprostředkováno skrze politickou svobodu. Tato politická svoboda opět není přímo závislá na placené práci, ale je spíše postavena na materiálním zajištění, které tuto svobodu na jedné straně umožňuje, na druhé straně korumpuje a omezuje konzumní kulturou. Jistota materiálního zabezpečení opět nevzniká čistě na základě placené práce, ale na propojení placené práce s fungujícím sociálním systémem (státem sociálního blahobytu). Odcizená práce může omezovat individuální prostředky pro uplatňování svobody v politickém systému, jak píše Marx, a má za následek omezení participace na účast ve volbách, což má od ideální demokracie poměrně daleko. „Žádný z velkých vlivných myslitelů – od Jeana-Jacquesa Rousseaua po Jürgena Habermase – nikdy netoužil po demokracii, která by se vyčerpávala v periodických volbách. Všichni předpokládali, že musí zahrnovat vzdělávání, skutečné demokratické zkušenosti, občanské vědomí a bdělý a aktivní komunitní život...“ (Beck, 2000: 127, vlastní překlad) Pomocí redistribuce v rámci sociálního systému vznikají sociální skupiny (studenti, důchodci, matky na mateřské dovolené), které mají jak důvody, tak dostatek prostředků (zejména času) na realizaci politických svobod například při participaci v jednotlivých organizacích občanské společnosti.

Problematika politické svobody je poměrně rozsáhlá, zvláště pokud bychom například sledovali rozdíly mezi formálně deklarovanými svobodami a reálnými možnostmi a praxí jejich naplňování. Jak například práce, respektive materiální zajištění přispívá k možnosti volit mezi více

politicky různými alternativami? Mezi komplexními alternativami lze obtížně racionálně rozhodovat, neboť nutnost obsáhnout množství důležitých vztahů je omezené kapacitou lidského mozku. Složité modely si proto lidé i reklamní agentury převádí na jednoduché bipolární alternativy, mezi kterými lze rozhodovat na základě jejich emocionálního hodnocení. Tak například Susan Sontag (1979) popisuje, jak se politická svoboda redukuje na ekonomickou svobodu spotřeby, svobodu konzumovat mnohost obrazů. Tato redukce vyžaduje neomezenou produkci a konzumaci obrazů. Podobně konzumně orientovaná politika korumpuje člověka mocí nad uspokojováním vlastních vášní a pudů. Konzum nemá rád zprostředkování, působí co nejpříměji na receptory slasti, stává se pupeční šňůrou spojující individuum se společností. Konzumní člověk má mentálně zafixované spojení mezi uspokojením z konzumu a konkrétním společensko-technologickým uspořádáním, které mu tento konzum umožňuje, a tak se ustanovuje jako jediná možná alternativa.³ Spektrum alternativ je také omezováno uniformitou masmédií a praktickým nedostatkem času pro seznámení se s nimi. Naopak jeden z myšlenkových otců liberalismu John Stuart Mill (1974) zdůrazňuje nezávislost myšlení individua na společnosti, k čemuž mu má dopomoci právo na svobodné vyjadřování.

Sociální systém byl a je mimo pragmatickou potřebu zabezpečení voličů a sociálního smíru postaven ještě na principu solidarity, tj. na „vzájemné odpovědnosti mezi lidmi, na altruismu těch, kdo mohou pomoci slabším.“ (David, 1996: 59) a na ideji pokroku, „...který byl v hodnotové rovině spatřován v postupném smazávání sociálních nerovností.“ (tamtéž). Tyto další důvody však v první moderně hrály spíše vedlejší roli, i když by mohly nabýt na důležitosti v dlouhodobějším vývoji.

Jedním z hlavních výdobytků první moderny byla její schopnost institucionalizovat konflikt práce a kapitálu a jeho řešení v rámci politického systému a kolektivního vyjednávání s účastí odborů. V první moderně zůstávají neměnné základní kategorie a koncepty sociální změny a hlavně existuje přesvědčení o možnosti racionálního řešení všech problémů moderny (Beck, 2000: 24). Společenským problémům čelila první moderna souborem institucionalizovaných řešení: rozšířit a zlepšit technologie, rozšířit a zlepšit vědecký výzkum, rozšířit a zlepšit funkcionální diferenciaci (tamtéž: 22).

³ Podobné názory předkládá Václav Bělohradský (1999), mimo jiné: „Využití genetického inženýrství a farmaceutického průmyslu k masové produkci občanů-konformistů je už v rozběhu, jak ukazuje obrovský úspěch viagry. Budou budoucí generace geneticky manipulovány tak, aby nebyly „chorobně kritické“ k používání automobilů nebo výrobkům koncernu Monsanto?“ (tamtéž: 40-41).

Významný americký politický myslitel, který se věnoval otázce politické svobody Alexander Meikljohn (1965: 128) píše, že lidé pro praktikování svých politických svobod potřebují určitý volný prostor a pravdu (ve smyslu pravdivých informací), kterou by jim měla poskytovat akademická obec. Na základě toho je důležité zachovávat a prosazovat svobodu a nezávislost akademických institucí, které v USA v 60. letech čelily mnoha problémům. Bez zmíněného volného prostoru zůstávají politické svobody pouze formální, stejně jako jiné svobody. Jednou z otázek, které si můžeme položit při zamýšlení se nad problémy politické svobody tedy zní: „Poskytuje akademická obec lidem dostatek pravdivých informací?“

Změna první moderny ve druhou modernu

Tato změna probíhá v dnešní době, a proto uvedu některé trendy, kterými se tato změna dokládá a popisuje. Gorz (1999: 5) uvádí jako hlavní charakteristiky destandardizaci, odklon od masovosti (jiní autoři podobně uvádí individualizaci), debyrokratizaci, pohyblivý kapitál a mizení pracovních míst. Tento výčet bychom mohli doplnit ještě ekologickou krizí.

Ulrich Beck tuto změnu popisuje pomocí termínu „reflexivní moderna“, která „...odkazuje k přechodu z první moderny uzamčené v rámci národního státu, směrem k druhé - otevřené, riziky naplněné moderně charakteristické všeobecnou nejistotou. Tento přechod se odehrává v rámci kontinuity ‘kapitalistické modernizace’, která se v dnešní době podílí na odstraňování překážek, které ji kladou národní a sociální státy blahobytu.“ (Beck, 2000: 19, vlastní překlad). „Ve druhé moderně se proces modernizace stává reflexivní v tom smyslu, že musí v rostoucí míře čelit nezamýšleným a nežádoucím následkům svého vlastního úspěchu.“ (tamtéž: 21). Ze starší práce je známá tato charakteristika (Beck, 1992: 3): „Instituce industriální společnosti vytváří a legitimizují ohrožení, která nemohou kontrolovat, a tím se stávají sociálně a politicky problematické“

Konec první moderny je určen také zaplněním dostupných trhů, což vede k nutnosti soutěžit o cizí podíl na trhu, ke zkracování životnosti produktů, změně produkce od kvantity, množství a materiální povahy na nemateriální a kvalitativní. Prosazuje se důraz na novost, vzhled a symbolickou hodnotu výrobků (Gorz, 1999: 27-28). Další tendenci popisuje Harvey (2001: 156): potřebné zrychlení obratu ve výrobě vede k omezení možné délky obratu ve spotřebě, zejména pomocí módních trendů. Produkce zboží tak směřuje k produkci událostí s okamžitou návratností investic.

V rámci neoliberalní politiky se otvírají a propojují jednotlivé národní ekonomiky a vznikají nadnárodní firmy. Ty využívají rozdílných lokálních podmínek nejen k maximalizaci produktivity,

ale především k maximalizaci zisku, a to i na úkor dalšího zvyšování produktivity. Vyrábí ve státech s nejlevnější pracovní silou, prodávají na trzích s nejvyššími cenami a daně odvádí ve státech s minimálními daněmi. Většina jejich výdělků není znovu investována, ale je (Gorz, 1999: 24, Chesnais, 1995, vlastní překlad):

1. vyplacena akcionářům a vrcholovým manažerům.
2. použita na koupení jiné firmy (sloučení), což vede k transakcím o objemu 400-800 miliard dolarů ročně, oproti 20-40 miliardám ročně z počátku 80. let. Financování těchto fúzí tvořilo 90% ze všech zahraničních investic.
3. investována na finančních a měnových trzích, na kterých mnoho firem (včetně takových jako je Siemens) vydělávají více, než vlastní produkcí.

André Gorz to charakterizuje na příkladu firmy Nike (1999: 18, vlastní překlad): „... Nike (nebo Reebok nebo Puma) vyráběla své boty na Filipínách, poté v Indonésii, než přesunula výrobu do Číny a Vietnamu, kde náklady na mzdy za jeden pár sportovních bot „Pegasus“, které se prodávají za 70 dolarů, činí 1 dolar, 66 centů - a čtrnáct amerických členů představenstva firmy Nike si vydělalo za rok stejně, jako 18 000 dělnic na Filipínách.“ Nike je průkopnická firma, která zkouší, co všechno si lze v globální ekonomice dovolit. Na základě zpráv a dalších informací, které pronikly na veřejnost (zpráva Ernst and Young podle Greenhouse, 1997, Vietnam Labor Watch, 2000) vznikla ne příliš známá kampaň vyzývající k bojkotu této firmy (viz Lormand, 2000). Jen ilustrativně zde vybírám několik hříchů této firmy. (Greenhouse, 1997 podle Lormand, 2000, vlastní překlad):

1. Porušování lokálních zákonů o minimální mzdě a nelegální přinucování k přesčasové práci: Ve Vietnamu byli zaměstnanci nuceni k práci 65 hodin týdně za mzdu 15 centů na hodinu, zatímco tři jednoduchá jídla je stála 2 dolary 10 centů. Podobně je tomu v Číně.
2. Vystavování zaměstnanců, které z 90% tvoří mladé ženy a dívky hazardnímu a nebezpečnému prostředí: Ve Vietnamu a Číně jsou vystaveni chemikáliím, které poškozují játra, ledviny a mozek v míře 177krát přesahující zákonné normy, přičemž 77% zaměstnanců trpí dýchacími potížemi.
3. Podpora diktátorských režimů, které potlačují odborové organizace a dělnické protesty: V Indonésii tvořilo 30% nákladů úplatky generálům a vládním úředníkům, zatímco v dubnu 1997 10 tisíc ze 13 tisíc dělníků stávkovalo, aby nepřišli o navýšení minimální mzdy o 20 centů denně.

Do kontrastu můžeme uvést neoliberalní ospravedlňování takového globálního trhu, jak jej uvádí například Giddens (2001: 125): „Podle teorie klasického neoliberalismu je logické nechat globální trh neomezeně vládnout, protože stejně jako jiné trhy disponuje samoregulačními mechanismy a směřuje k rovnováze. Zdánlivě nesmyslné výkyvy jsou ve skutečnosti výsledkem aktivit, které představují ozdravnou reakci na určitý problém.“

Beck (2000: 4) zdůrazňuje, že kapitalismus byl legitimní pouze v rámci států s demokratickým uspořádáním a sociálním systémem. Při rozvoji globalizace se tento historický svazek rozpadl a z kapitalismu se stal „profit-only capitalism“ – kapitalismus zaměřený pouze na zisk. Vyšších zisků je možné dosahovat mimo jiné úsporami za mzdové náklady. Společnost zaměstnanců-občanů založená na institucionalizovaném třídním kompromisu se rozpadá.

Nadnárodní firmy tak staví do konkurence jednotlivé státy, respektive jednotlivé trhy práce. Zatímco si bohatší státy chrání své hranice před přílivem levné pracovní síly, nedokážou zabránit odlivu pracovních míst do států s levnější pracovní silou.

Výkyvy poptávky a nabídky na globálním trhu nejsou vhodné pro masovou výrobu zboží, produkce se proto přizpůsobuje na malé série s minimálními skladovými zásobami a požadavky flexibility na pracovní sílu. Tím se zátěž rizik přesunuje z firem na zaměstnance. Zároveň jsou tyto nejistoty prezentovány a chápány jako nově získané svobody – např. „Být svým vlastním šéfem.“ jak uvádí Beck (2000).

Technologický vývoj umožňuje firmám udržet a dokonce zvyšovat úroveň produkce za současného propouštění zaměstnanců, a tak zvyšovat produktivitu (viz Beck, 2000: 14). Dovednosti, znalosti a vzdělání rychleji zastarává, čímž vznikají větší tlaky na celoživotní vzdělávání a rizika s tím spojená.

Zvětšují se rozdíly mezi chudými a bohatými, přičemž chudých přibývá a bohatých ubývá. Zvětšuje se nerovnost ve společnosti, což má samozřejmě svoje negativní důsledky: „Společnost s velkou mírou nerovnosti sama sobě škodí tím, že nedokáže nejlépe využít talentů a schopností svých občanů. Nerovnost může navíc ohrozit sociální soudržnost a mít jiné společensky nežádoucí důsledky (vyvolává například vysokou úroveň kriminality). Je sice pravda, že existovaly společnosti dlouhodobě velmi nerovné, a přesto stabilní (tradiční indický kastovní systém). V době masové demokracie je situace jiná. Demokratická společnost, která vytváří vysokou míru nerovnosti, může vyvolat všeobecnou nespokojenost a konflikt.“ (Giddens, 2001: 43)

Postupující globalizace vyvolává v mnoha lokalitách protireakci, kdy si lidé uvědomují svoji lokální specifičnost a nově nabyté národnostní sebevědomí. To se po rozpadu bipolárního uspořádání světa stává živnou půdou pro soudobé vzestupy nacionalismu v Evropě, arabských

státech a Africe (Beck, 2000: 33). Nový je vztah tohoto nacionalismu k národnímu státu: zatímco moc a suverenita národních států klesá, nacionalistické proudy a orientace se zostřují, jakoby ve snaze kompenzovat pokles prvního.

Hlavní společenský důsledek v současné situaci přechodu k ještě nevyhraněné druhé moderně představuje systematický úbytek typických pracovních míst na plný úvazek a zvyšování nezaměstnanosti, při současném uchovávaní společenské hodnoty práce jako základu pro sociální nároky, práva a hodnocení i sebedefinování (Gorz, 1999: 5).

Gorz (1999: 45) popisuje paradox post-fordismu, kdy samotná pracovní činnost skrze zvyšování produktivity umožňuje rušení dalších pracovních míst – „práce, která odstraňuje práci“. Zaměstnanci, kteří si v post-fordismu udržují své pracovní místo na plný úvazek, zatímco zbytek společnosti se propadá do nezaměstnanosti a různých forem částečné zaměstnanosti, se stávají elitou v post-fordismu. Jedná se především o zaměstnance na klíčových místech, kteří jsou vysoce odměňováni a mají atraktivní pracovní podmínky, zatímco maximum ostatních činností se přesunuje do chudých zemí. Členové této elity „...se již déle nemohou považovat za obecně užitečné. protože *stejnou činností, kterou vytváří bohatství, vytváří také nezaměstnanost*. Čím větší je jejich produktivita a dychtivost po práci, tím větší je nezaměstnanost, bída, nerovnost, sociální marginalizace a míra zisků. Čím více se identifikují s prací a s úspěchem své firmy, tím více přispívají k vytváření a udržování podmínek svého vlastního podmanění, k zintenzivňování konkurence mezi firmami a tím k zostřování bitvy o produktivitu, která se stává tím větší hrozbou pro pracovní místa všech ostatních, včetně jejich vlastních, a tím se také stává vláda kapitálu nad zaměstnanci a společností více zdrcující.“ (tamtéž, vlastní překlad)

Jedním z konceptů, který ztrácí s nástupem druhé moderny opodstatnění je Foucaultův koncept panoptika. Příslušné argumenty uvádí Bauman (1999: 61-7, podle Procházka, 2002): Představa panoptika jako mocenského kontrolního mechanismu, jak jej nastínil Michel Foucault, přestává být v současnosti aktuální. Bauman doporučuje spíše pojem „synoptikum“. Panoptikum je lokální, zahrnuje imobilizaci podřízených, kteří jsou k podřízenosti nuceni konformní většinou. Synoptikum je oproti tomu globální, zahrnuje malé množství vlivných lidí, které je pozorováno velkým počtem dobrovolně podřízených. Donucení není již potřebné, ke sledování jsou sváděni. Cílem je dostat se do globální sítě vyvolených a vyváznou z beznaděje lokálně vázaných.

Jedním z ústředních vztahů, který se proměňuje je rozdíl mezi kategoriemi zaměstnaní – nezaměstnaní. S příchodem druhé moderny se stále rozšiřuje spektrum mezi těmito dvěma tradičními kategoriemi první moderny. Toto spektrum nelze dostatečně dobře kategorizovat pro

potřeby současného sociálního a daňového systému. Tak vzniká kategorie „working poor“, která nalézá pozitivní zpětnou vazbu v šedé ekonomice (Beck, 2000: 89-90). Dekriminalizovat neformální ekonomiku by v rámci současného systému znamenalo přesunutí nových rizik neformality na lidská bedra. Současná politika je tak chycena v pasti mezi kriminalizací a uznáním neformální práce.

Problémy, které vznikají v dnešní době, kterou můžeme označit jako nadcházející krizi první moderny shrnuje Beck (2000: 13):

- milióny lidí bez práce
- osud státu blahobytu (sociálního státu)
- budoucnost politické svobody a demokracie v Evropě

Druhá moderna

Výraz „druhá moderna“ používá Ulrich Beck (2000) ve vztahu pokračování „první moderny“. Podobně André Gorz (1999) používá výraz „post-fordismus“ v protikladu k „fordismu“. Daniel Bell použil pro podobně změněnou společnost výraz „post-industriální“, F. Lyotard a R. Sennet používají koncept „postmoderní“ společnosti, A. Giddens používá pojem „třetí cesta“⁴, Z. Bauman používá pojem „tekutá modernita“⁵.

To, jak bude vypadat druhá moderna zatím ještě není příliš jasné, i když již pomalu začíná nastupovat. Na něco můžeme usuzovat ze současných trendů, ale mnoho věcí závisí na tom, jaké politické rozhodnutí a normy budou přijaty a prosazovány.

⁴ „Tento výraz pochází nejspíše z počátku století a stal se populárním v pravicových uskupeních dvacátých let. Nejvíce jej však používali sociální demokraté a socialisté. Těsně po válce měli sociální demokraté za to, že jsou to právě oni, kdo najde cestu odlišnou od amerického tržního kapitalismu i sovětského komunismu. V tomto duchu mluvila o třetí cestě v době svého znovuzaložení v roce 1951 Socialistická internacionála. Zhruba o dvacet let později tento termín použil český ekonom Ota Šik k označení tržního socialismu. Švédští sociální demokraté mínili na konci osmdesátých let třetí cestou nejčastěji důležitou programovou obrodu. Nejnověji se užití termínu „třetí cesta“ Billeem Clintonem a Tonym Blairem setkalo u většiny sociálních demokratů na kontinentě a stejně tak u domácích kritiků staré levice s vlažným přijetím. Kritici považují třetí cestu v tomto pojetí za oprašování dávno zapomenutých myšlenek neoliberalismu.“ (Giddens, 2001: 30-31)

⁵ Bauman (2000: 58) rozlišuje pevnou a tekutou modernitu. (solid modernity, liquid modernity) Pevná modernita je počáteční fázi kapitalismu, ve které je jak kapitál, tak pracovní síla vázána na konkrétní území. Nyní je kapitalismus ve fázi tekuté modernity, pro kterou je typické, že se kapitál snadno pohybuje z místa na místo, zatímco pracovní síla zůstává vázána na území. Území však také ztrácí svoji pevnost: „místo, o kterém se kdysi předpokládalo, že je pevné jednou pro vždy ztratilo svoji minulou pevnost (tuhost); hledaje marně kameny, kotvy padají na drobný písek. Část světového obyvatelstva se vydala na pohyb; pro ostatní je to sám svět, který odmítá zůstat na místě.“ (tamtéž).

Zatímco demokratické uspořádání může být ohroženo, kapitalismem a globalizací si můžeme být poměrně jisti. Tyto dva prvky budou hrát klíčovou roli při dalším utváření společnosti v druhé moderně: Velké společenské změny v druhé moderně se dějí bez politických debat a společenské debaty, probíhají automaticky (technologickými a ekonomickými inovacemi) z logiky neoliberalismu v rámci globálního kapitalismu (Beck, 2000: 19). Druhá moderna se od první neliší schopností vlastní reflexe, ale potřebou řešit všechny problémy současně. Hlavním rozdílem oproti první moderně je odlišnost přístupu ke společenským problémům: „Epochální změna je založena na skutečnosti, že vůdčí ideje a klíčové institucionální reakce první moderny již dále nejsou jasné a dokonce ani přesvědčivé. To se stalo s idejí teritoriality ve vztahu ke globalizaci; stalo se to s plnou zaměstnaností ve vztahu ke společnosti práce; stalo se to pevným idejím komunity a hierarchie ve vztahu k individualizaci; stalo se to ‘přirozenému’ rozdělení práce mezi muže a ženu ve vztahu mezi pohlavími; stalo se to neomezenému růstu založeném na vykořisťování přírody ve vztahu k ekologické krizi.“ (tamtéž: 23-24, vlastní překlad).

Důsledkem druhé modernity jsou nejistoty.⁶ Nejistoty související s trhem práce ve Spojených státech popisuje Edward Luttwak (1995, podle Gray, 1995, vlastní překlad):

Jak celé průmyslové odvětví rostou a padají mnohem rychleji než dříve, jak firmy expandují, srážejí se, spojují se a oddělují, zeštíhlují a restrukturují v nebývalém tempu, jejich zaměstnanci ve všech úrovních mimo těch úplně nejvyšších musí jít každý den do práce, aniž by věděli, jestli ji budou mít i další den. To se týká téměř celé zaměstnané střední třídy, včetně profesionálů. Postrádáje formální jistoty evropských zákonů na ochranu zaměstnanců, nebo prodloužené výhody trvající určitou dobu po ukončení zaměstnání, postrádáje fungující rodiny, na které se v těžkých časech spoléhá většina ostatních lidí, postrádáje významné disponibilní úspory, které mají jejich protějšky středních tříd v ostatních rozvinutých zemích, většina pracujících Američanů se musí v otázce ekonomického zabezpečení plně spoléhat na svoje zaměstnání – a proto nyní musí žít v podmínkách chronické akutní nejistoty.

Touto problematikou nejistot se podrobně zabývá Procházka (2002): Nejistoty vytváří novou politickou ekonomii nejistoty, která má za následek nevyváženost mocenské struktury; je umocněna individualizací a rozkladem organizace třídní struktury industriální modernity. Dále se tím vytváří krize kolektivního politického jednání, která umožňuje nástup autoritářských sil.

Václav Bělohradský (1999: 33-34) uvádí jako základní charakteristiku postindustriální společnosti její funkční diferenciaci, která má pro společnost následující tři strukturální důsledky:

Za prvé proces funkční diferenciaci tu dosáhl takové komplexnosti, že žádný systém už nemůže kontrolovat všechny své specializované subsystémy tak, že je uspořádá podle nějakého jednotného kritéria hierarchicky od středu k periférii, od centrální relevance k relevanci periferní, od vyššího k nižšímu.

Za druhé už není možná žádná „funkční redundance“, která v minulosti zajišťovala fungování systému jako celku. Například plnění zákonných norem byla zajištěno *také* tím, že se jednalo o normy morální, politické cíle byly zajištěny *také* jako cíle kulturní, výchovné strategie byly také strategiemi rodinného života atd. „Dnes mohou být nejdůležitější sociální funkce realizovány jen uvnitř

⁶ Svět byl vždy složitý a nebezpečný, dnes však „moderní“ instituce začínají ztrácet schopnost řešit nové problémy, protože byly vytvořeny k řešení „tradičních“ problémů první modernity. Zatímco tyto starší problémy zůstávají, přibývají nové, na něž musí být brán zřetel i pro řešení těch tradičních.

odpovídajícího funkčního systému a ani ve výjimečných situacích nemohou být přesunuty na jiné tituláře. Jestliže přestane fungovat politika, nelze místo ní mobilizovat náboženství nebo velké rodiny v zemi. Vědecký výzkum, i když je nákladný, nemůže být realizován v systému ekonomickém a rozhodnutí o tom, jak a kam investovat, nelze realizovat jako aplikaci právních norem. Výchova není výzkum a umění nemůže fungovat jako politika. Žádný systém tu nemůže být pojistkou proti selhání jiných systémů: každý systém závisí na fungování všech ostatních“(1987).

Za třetí funkční definice systému převládá totálně nad definicí teritoriální, nad „místem na zemi“, v němž je systém lokalizován. Všechny subsystémy vyrábějící automobily nebo počítače patří ke stejnému systému, operují podle stejných kritérií, sledují stejné cíle - ať jsou „umístěny“ kdekoli. Nic už nemůže být určeno svým místem na zemi: z „umístění“ nevyplývají žádné specifické závazky a omezení.

Jako historické vyústění absolutního této funkční diferenciaci je podle Bělohradského globalizace. Dalším důsledkem této funkční diferenciaci je „derealizace“ společnosti jako celku, která znamená, že společnost neřeší a ani neumí řešit „reálné“ problémy, tj. „...ty problémy, které nám klade přítomnost „druhých“ v našem světě, nepřekonatelné hranice mezi systémy, jež si vynucují racionální rozhodování „ve vztahu k jinému“.“ (tamtéž: 35). Tato koncepce staví do nepříjemného světla problemati práce a nezaměstnanosti, neboť se podle všeho jedná o jeden z „reálných“ problémů, který postindustriální společnost není schopná řešit.

Další neodstranitelnou vlastností druhé modernity bude podle mě imperativ flexibility na trhu práce spolu s destandardizací pracovních kontraktů. Více možností tak opět povede k větší nejistotě, což zakládá jak optimistické (společnost samostatně aktivních individualit), tak pesimistické (vzestup masových hnutí, autoritářských režimů) možnosti vývoje. Pravděpodobně bude záviset na konkrétní vyspělosti společnosti, jak bude schopná se s nově nabytou svobodou (větší množství volného času) vyrovnat a jak se vypořádá s jejími riziky (nezaměstnanost). Protože jedním z důvodů, který vede dnešní politiky ke snaze o plnou zaměstnanost je právě určitý strach ze svobody. Beck tuto zkratovitou reakci označuje jako „protekcionistický reflex“.

.....

POLITICKÉ ZMĚNY PRO VYROVNÁNÍ SE S DRUHOU MODERNOU

Zde jsem původně chtěl prezentovat několik různých scénářů budoucího vývoje, jako je například na první pohled můžeme najít u Becka (2000: 37). Při podrobnějším prostudování jsem zjistil, že Beck neposkytuje dostatečný základ pro srovnávání scénářů. Spíše než o scénáře jde o krátce popsané jednotlivé aspekty vývoje, které podle mě nemá smysl diskutovat samostatně bez vzájemného vztahu. Cestou, kterou jde i Beck, je zaměření se na hledání ucelené a komplexní optimální varianty, neboli scénáře⁷. Většina knihy je tedy zaměřena na koncept, ve kterém Beck

⁷ Takovou variantu se snažím načrtnout v další kapitole věnované koncepci univerzálních dávek, která představuje →

vidí řešení, a to sice problematiku občanské práce, jejího politického přínosu a na možnosti komunit či organizací, které na jejím základě vzniknou, řešit nové nadnárodní problémy.

Popis postojů politiků podává Ralph Dahrendorf (1997, vlastní překlad):

Nyní přichází doba, ve které se budeme pohybovat po odlišných životních cestách – ne všichni z nás, ale rostoucí počet. Tyto životní cesty budou spíše podobné těm, které poznaly v několika minulých dekadách ženy, než těm typickým pro muže: to znamená, že nebudou zahrnovat kariéry, ale spíše kombinace zaměstnání na částečný úvazek, příležitostních kontraktů, neplacené práce a dobrovolných činností pro veřejné dobro – celé spektrum věcí. Zásadní věcí je, že politici by měli tuto fundamentální změnu usnadňovat a ne ztěžovat. Ale v tomto bodě politici selhávají. Jejich diskurz stále běží ve starožitných kolejích, zatímco lidé v realitě se již dlouho pohybují po odlišných cestách. Nezaměstnaní jen jednoduše nesedí nebo nestojí ve frontě na práci, ale také si vytváří něco, co by se mohlo nazývat portfolio činností.

Vzhledem k tomu, že i většina sociologů, politologů, ekonomů a politiků je odchována a socializována první modernou, představuje pro ně společnost bez dominantního postavení placené práce extrém, radikálně odlišnou variantu, která jim brání vzdát se konceptu práce i tam, kde pro to existují závažné racionální důvody. Vypadá to tak, že politici nejsou schopni větší změny, drží se starých receptů. Patrně zde opět narážíme na to, že komplexní problémy je těžké analyzovat, lidé se často drží osvědčených receptů, i když podmínky se radikálně změnily.

Podobně Beck uvádí (2000: 32, vlastní překlad) „Pokračovat ve starém způsobu myšlení o specializaci práce a pokračovat v otázkách jak můžeme vyřešit „rakovinu nezaměstnanosti“ znamená zůstat uvězněný ve velkých omylech národního paradigmatu první modernity.“ Beck však sám zůstává uvězněný pod vlivem konceptu práce, i když občanské. Problematiku jejího vymezení, kontroly, organizace a financování řeší sice obsáhle, leč podle mého názoru nedostatečně (viz dále).

O nové vizi politiky tzv. „třetí cesty“ píše Antony Giddens, která by byla více věcně orientovaná na řešení aktuálních problémů (1999: 60-62): „Konečný cíl politiky třetí cesty by měl spočívat v pomoci občanům zorientovat se v hlavních převratných změnách naší doby: globalizaci, změnách v osobním životě a v našem vztahu k přírodě. Politika třetí cesty by měla ke globalizaci zvolit pozitivní přístup, ale – a to je důležité – jako k fenoménu širokého významu a nejen jako ke globálnímu trhu. Je zapotřebí, aby sociální demokracie zpochybnila ekonomický a kulturní protekcionismus, v současné době teritorium radikální pravice, která chápe globalizaci jako hrozbu národní integritě a tradičním hodnotám, je zřejmé, že ekonomická globalizace má ničivé účinky na lokální soběstačnost. Politika třetí cesty by neměla globalizaci ztotožňovat s bezvýhradnou podporou volného obchodu.“ „Jednou z předních starostí politiky třetí cesty by měla zůstat sociální spravedlnost. Etický princip „žádná práva bez povinností“ by měl být uplatňován na každého, nejen na příjemce sociálních výhod, je velmi důležité, aby tuto zásadu sociální demokracie zdůraznili,

jedno možný z politických řešení problematiky nejen mizení placené práce, ale celkově druhé modernity.

jinak by se vztahovala jen na chudé a sociálně slabé, jak hlásá pravice. Druhým společenským pravidlem by se měla stát teze žádná autorita bez demokracie.“⁸ Tato vize je opravdu jen poměrně vágním a mlhavým, opatrným a nevýrazným popisem typickým pro soudobou politiku.

Dovolím si tvrdit, že z hlediska problémů druhé modernity zatím není příliš významné pravo-levé rozdělení, neboť tyto strany se vyprofilovaly na problémech, které byly typické pro první modernitu. Jak by se mohl lišit přístup sociálního demokrata k nadnárodní firmě od neoliberála, když tato firma odvede minimum daní pro financování sociálního systému a většinu vyprodukovaného bohatství převede na účty (trhy) daleko za hranice. Jak se budou lišit dva konkurenční státy usilující o zakázku nadnárodní firmy (tj. umístění výrobního závodu a dočasného vytvoření několika „cenných“ pracovních míst), když jeden bude mít sociálně demokratickou a druhý neoliberálně orientovanou vládu? Gorz (1999: 26, vlastní překlad) uvádí příklad takto beznadějně malého přínosu pro národní ekonomiku, ať už je levicová, nebo pravicový: „Průmyslové podniky, které velké severoamerické firmy zakládají v pohraničních oblastech Mexika jsou často více automatizované, než jejich protějšky ve Spojených státech. Rozdělují na mzdy příliš málo prostředků, než aby to mohlo napomoci ekonomickému růstu pomocí zvyšování efektivní poptávky.“

I dnes se najdou autoři jako Norberte Bobbio (1996), kteří obhajují význam rozdělení na pravici a levici. Jeho kniha se stala bestsellerem a jeho odzbrojující argumentaci shrnuje Giddens (1996: 41): „Podle něj (roz. Bobbia – pozn. PK) si kategorie levice a pravice svůj vliv na politické myšlení zachovávají, neboť politika je nezbytně konfliktní. Podstatou politiky je střet protichůdných názorů a programů. Levá a pravá vychází ze dvou částí téhož těla. Přestože „to, co je napravo“ a „to, co je nalevo“ se může měnit, nic nemůže být napravo i nalevo zároveň. Toto rozlišení na pravici a levici vede k polarizaci.“ Dále Bobbio popisuje, jak se samo zakrývání rozdílů mezi pravicí a levicí stalo součástí soudobého politického boje (tamtéž): „Pokud však jedna získá převahu nad druhou a stane se jedinou politickou silou, začnou mít obě strany na zpochybnění tohoto rozlišení zájem. Silnější straně jde o to, a Margaret Thatcherová je toho důkazem, aby mohla prohlašovat, že „neexistuje jiná alternativa“. Slabší strana, jejíž étos se stal nepopulárním, se snaží převzít některé z postojů svého oponenta a propagovat je jako své vlastní. Klasickou strategií prohrávající strany je vytvořit „syntézu protichůdných postojů se záměrem prakticky zachovat co nejvíce ze svých vlastních pozic. Adoptuje protichůdné postoje a tím je neutralizuje“. Každá strana

⁸ Giddens (2001: 62) ještě definuje, také poměrně obecně, hodnoty uznávané třetí cestou: rovnost, ochrana sociálně slabých, svoboda jako autonomie, žádná práva bez povinností, žádná autorita bez demokracie, kosmopolitní
→

se snaží vyvolat dojem, že překračuje staré dělení pravice a levice nebo že kombinuje jejich prvky za účelem vytvoření nového životaschopného směřování.“

Osobně si myslím, že potřebné politické změny pro řešení problémů nastupující druhé modernity musí být v mnoha ohledech zásadně odlišné od těch používaných v první modernitě, jako byla snaha o plnou zaměstnanost, uvolňování trhu apod. V některých směrech jim však mohou být analogické, pokud je správně aplikujeme s ohledem na větší měřítko, tj. například obnovení a zajištění sociálního smíru s ohledem na nadnárodně propojenou ekonomiku.

Jednou z potřebných změn je reforma penzijního systému, způsobená demografickým vývojem, kdy ubývá poměrově obyvatel v produktivním věku zaměstnaných a přibývá poměrově lidí v důchodovém věku. Tato reforma již dnes nabývá konkrétní podoby přechodu od systému mezigenerační smlouvy k systému osobního spoření na důchod pomocí penzijních fondů. I když toto řešení opět přesouvá rizika ze státu na jednotlivce a klade větší nároky na osobní zodpovědnost.

Globální ekonomika si žádá globální politiku. Globální kapitalismus se do velké míry vymanil z regulací národních států a nové limity a normy mu může udat pouze nadnárodně koordinovaná politika. V té je třeba zohlednit současné omezování národní suverenity. Je nutné nastolit nějakou formu globálně koordinované regulace nadnárodních společností a globálního kapitálu. Konkrétní formy takových regulací jsou a budou teprve předmětem výzkumu. Může jít o různé formy zdanění, různé druhy sankcí vůči společnostem využívajících nespolečupracující státy (umožňující nedemokraticky levnou pracovní sílu) – omezit nebo zabránit jim dovoz a prodej zboží, omezit či zdanit jejich finanční transakce, apod.

Další důvody pro nadnárodní politiku, integraci a kooperaci uvádí Beck (2000: 34):

- řešení ekologických problémů (příkladem soudobé nadnárodní organizace je Greenpeace)
- boj proti organizovanému zločinu, narkomafiím atd.
- boj proti teroristickým organizacím
- prosazování lidských práv (Amnesty International)

Velkou pobídku pro nadnárodní politiku Beck identifikoval v situaci způsobené teroristickými útoky z 11. září 2001: „... potřebujeme spojit ekonomickou integraci s kosmopolitní politikou.“ Lidská důstojnost, kulturní identita o jinakost musí být v budoucnost brány mnohem vážněji. Od 11. září se propast mezi těmi, kdo z globalizace profitují a těmi, kteří se jí cítí ohroženi, uzavřela. Pomoc těm, kteří byli vyloučeni není již déle humanitární úkol. Je to nejvlastnější zájem západu: je to klíč k jeho bezpečnosti.“ (Beck, 2001, vlastní překlad)

pluralismus, filozofický konzervatismus.

Zatímco nadnárodní korporace globálně přerozdělují kapitál směrem od chudších k bohatším, cílem nadnárodně koordinovaného přerozdělování v rámci politické regulace by mělo být vyrovnávání rozdílů mezi velmi chudými a velmi bohatými společnostmi. Nadnárodní koncentrace kapitálu není kompatibilní s demokracií, protože celý národní stát se pomalu stává otrokem.

Graymore (2003) se věnuje analýze nadnárodních korporací. Vyzdvihuje jejich pozitivní i negativní možnosti: „Nadnárodní korporace mohou hrát pozitivní roli v trvale udržitelném rozvoji pomocí, například technologický a znalostních přesunů, vytváření pracovních míst, zvyšováním mezd, zaváděním pracovních standardů a zaváděním novějších a čistších technologií k ochraně prostředí. Živý soukromý sektor je klíčovou složkou dlouhodobého vývoje. Ale firmy jednající bez zvažování lidských práv a životního prostředí mohou někdy přinést do lidských životů a živobytí zmatek.“ (tamtéž, vlastní překlad). Graymore si dále všimá i legislativního rámce, který nadnárodním korporacím umožnil porušovat lidská práva: „Existují tři klíčové faktory, které vysvětlují, jako nadnárodní korporace dokázaly uniknout opravdové regulaci svých činností po tak dlouhou dobu: existující legální limity na firemní zodpovědnost; mocenské nerovnosti mezi silnými nadnárodními korporacemi a relativně slabšími státy; a liberalizace režimu přímých zahraničních investic skrze dohody Světové obchodní organizace (WTO) a bilaterální investiční dohody.“ (tamtéž, vlastní překlad). Existuje zde tedy prostor pro upravení stávajících a vytvoření nových mezinárodních legislativních norem. Greymore (tamtéž, vlastní překlad) tedy navrhuje čtyři následující principy k dodržování práv:

- 1) Povinné hlášení: Firmy s obratem větším než 5 milionů liber by měly vydávat veřejné zprávy o svých ekonomických, environmentálních a sociálních důsledcích.
- 2) Konzultace s akcionáři: Před zahájením významných projektů by firmy měly podniknout příslušné kroky ke konzultaci a se svými akcionáři a ozvat se těm, kteří tím budou ovlivněni.
- 3) Jasně definované povinnosti vedoucích pracovníků: Ředitelé by měli zvažovat širší důsledky a vlivy svého podnikání
- 4) Přinucování: Vytvoření standardizační rady, která bude zavádět, monitorovat a zajišťovat standardy účinné implementace těchto uvedených opatření.

Jedním z hlavních problémů současného nástupu druhé moderny je otázky řešení zvyšující se nezaměstnanosti, jejíž řešení může mít podobu jedné, případně i více z následujících variant:

- *snaha o plnou zaměstnanost - ve smyslu plně placené zaměstnanosti*. Jedná se o přístup typický pro první modernu, který je však ve světle nejnovějšího ekonomického vývoje těžké brát vážně. Jak ostatně udržet zaměstnanost v době rostoucí automatizace, neřku-li ve věku umělé inteligence?
- *snaha o plnou zaměstnanost – ve smyslu vytvoření kreativních a sociálně potřebných aktivit vedle ubývající placené práce*. Tuto variantu navrhuje Friethjof Bergmann, zaměřuje se na problém, že nejcennější lidské a přírodní zdroje jsou vyplýtvány na udržení zastaralé mašinerie zaměstnanosti v běhu: „Všichni se podobáme hořícím houslím, kterými jsou poháněny parní stroje.“ (Bergmann, 1998) „Bergmannovou vizí je, že každý stráví dva dny týdně v placené práci, dva dny prací pro sebe a dva dny bude každý dělat to, co doopravdu bude chtít dělat. To mohou být důležité věci, které mohou vést k novým placeným aktivitám. V každém případě chce využít „zlato v lidských hlavách“ jak mezi nezaměstnanými a bezdomovci, tak mezi lidmi s náročnou prací.“ (podle Beck, 2000: 61, vlastní překlad).
- *společnost činnostní rozmanitosti (multi-activity society) – spíše ve smyslu společnosti volného času*. Tuto variantu rozvíjí André Gorz (1999) a věnuje se jí podrobněji v kapitole „Koncepce univerzálních dávek“.
- *společnost činnostní rozmanitosti (multi-activity society) – spíše ve smyslu společnosti občanské práce*. Tuto variantu rozvíjí Ulrich Beck (2000): Občanská práce: „...vedle placené práce tvoří alternativní zdroj aktivity a identity, který nejen dokáže lidi uspokojit, ale také vytváří kohezi v individualizované společnosti vdechováním života do každodenní demokracie“ (Beck, 2000: 127, vlastní překlad) Peníze na odměnu by mohly být získány z dávek v nezaměstnanosti (kdy jsou lidé placeni za to, aby nedělali nic), od sponzorů a místních úřadů. Občanská práce by měla být zcela dobrovolná a kontrolovaná těmi, kdo se jí účastní, aby byl zachován její „demokratický duch“. Měla by být veřejně uznávaná. Zahrnovala by protestní akce, dohlížení na práva menšin a veřejnou kontrolu chyb, kterých se může vláda dopustit. Měla by se podílet na vytváření demokratické kultury, za jejíž součásti Beck považuje relativní nezávislost, svobodnou volbu a veřejné financování.

Otázka organizace spontánní občanské práce by měla být řešena podnikatelskou činností, jak doslova Beck uvádí křížencem „Matky Terezy a Billa Gatese“. Zatímco Petr Mareš (1994: 126) uvádí drtivou kritiku britského „Community Programme“:

Najít skutečné smysluplné veřejné práce a v jejich rámci smysluplnou individuální práci odpovídající rozmanité kvalifikační struktuře nezaměstnaných není jednoduché. Motivace při takových pracích nebývá vysoká, stejně jako pracovní morálka a kvalita práce. Tyto práce jsou, dle známých skutečností, nákladné, spojené s plýtváním a tvoří se kolem nich početná a marnotratná administrativa. Růst nákladů na veřejné práce má inflační charakter a vede k zvyšování daní, a tak se zpětně obrací proti zaměstnanosti.

Beck (2000: 129, vlastní překlad) s odvoláním na Leadbeatera (1997) uvádí jako pozitivní příklad pravděpodobně novější britskou zkušenost s tímto druhem sociálního podnikání: „Jak zkušenosti v Británii ukazují, projekty navržené a realizované veřejně sociálními podnikateli jsou jak úspěšnější, tak levnější, než podobné projekty sociálního státu, protože jsou méně byrokratické a více flexibilní ve své organizační praxi a protože se mohou spolehnout na jádro dobrovolných pracovníků, jejichž stupeň oddanosti může být jen těžko, pokud vůbec, získán za mzdu.“

Shrnutí významu občanské práce (Beck, 2000: 130)

- Organizovaná, kreativní neposlušnost;
- sebe-determinace a sebe-naplňování ve formě dobrovolného politického a sociálního angažovanosti;
- na projekty vztažená, kooperativní, samo-organizovaná práce pro ostatní, která je vykonávána pod vedením podnikatele veřejného blahobytu

„Mnoho-činnostní“ společnost by umožnila rozprostření a nepravidelnost práce, za uchování stálé mzdy. Zahrnovala by to, že domácí práce, práce pro rodinu, klubové práce a dobrovolné práce jsou nově oceněny vedle placené práce (tamtéž: 125). Byla by tak vytvořena politická společnost v novém historickém významu slova. Společnost, která dá hmotnou podobu ideji občanských práv a nadnárodní občanské společnosti, a tak vdechne nový život demokracii.

Ospravedlňování a legitimizaci občanských mezd zakládá na konceptu práce, byť občanské a na jejím politickém přínosu. Občanské peníze jsou: „...sebe-zakládající akt politické společnosti a ne dávka pro chudé. Umožňují společnosti získat nový materiální základ a novou politickou tvořivost.“ (tamtéž: 144)

- *uvězněná společnost* - Tuto variantu sice nikdo teoreticky nebuduje, můžeme však tento trend vysledovat ve společenské praxi Spojených států. Počet uvězněných zde v roce 1994 zvýšil na hodnoty 5krát větší než v Británii a 14krát větší než v Japonsku, zatímco míra kriminality klesala (viz Wesern, Beckett, podle Beck: 116-117). To odpovídá asi

2 procentům produktivní populace. Jeremy Rifkin to shrnuje slovy: V USA "...máme také sociální síť, je jenom čtyřnásobně nákladnější, než ta německá. Říká se jí vězení." (tamtéž).

Jakkoli se zdá naivní představa, že výrazná část společnosti by se mohla ocitnout ve vězení (či v nějaké alternativní formě, např. domácí vězení), objevují se ve Spojených státech určité varovné signály, které prakticky směřují tímto směrem. Jedním z nich je nedávno přijatý - a již nechvalně známý - zákon „Digital Millenium Copyright Act“ (DMCA). Tento zákon slouží čistě velkým, převážně nadnárodním, vydavatelským firmám a kriminalizuje určitý druh používání moderních technologií, který je dosud jinde ve světě (včetně ČR) běžný a normální: konkrétně jde o vytváření některých kopií textových, zvukový a audiovizuálních záznamů pro soukromé použití – například vytvoření záložní kopie pro případ poškození originální nahrávky. Do mezinárodního povědomí vešel například díky kauze Sklyarov (Dmitry Sklyarov: Adobe vs Elcomsoft, 2001), kdy na základě DMCA byl ve Spojených státech uvězněn ruský programátor Dmitry Sklyarov za přednášku (!) na vědecké konferenci Def Con. V zemi, která je pro mnohé (či donedávna byla) synonymem svobody projevu. Richard Stallman tuto situaci komentoval: „Toto představuje ironickou výměnu rolí mezi Spojenými státy a Ruskem. Během studené války bylo Rusko kritizováno za svůj tvrdý přístup při likvidování neautorizovaného kopírování a redistribuce informací (samizdat). To je dnes v Rusku minulostí, kdežto Spojené státy na tento dříve ruský trend navazují.“ (tamtéž, vlastní překlad). Na základě nátlaku jak zahraniční, tak národní veřejnosti, byl po několika týdnech tento programátor propuštěn; celý případ tím však uzavřen nebyl. DMCA však představuje pouze první z celé chystané sady vzájemně se doplňujících zákonů, které chtějí velké nadnárodní firmy prosadit za účelem výrazně větší kontroly nad používáním moderních technologií (především za účelem zvýšení zisků); podobné zákony jsou chystány také pro Evropskou unii. To je vlastně příklad, kdy se zájmy globálního kapitálu snaží omezit občanské svobody v tradičně demokratické zemi, zatímco v jiných ne tak demokratických zemích to dělají již déle (např. Indonésie, atd.)

- *koncepte „třetí cesty“* – Duchovním otcem této varianty, která našla své vyjádření v konkrétním politickém programu reformy státu a demokracie je Anthony Giddens. Všeobecné principy uvádí v 6 bodech (Giddens, 2001, 66-7):

- 1) Stát musí na globalizaci reagovat změnou struktur. Demokratizace demokracie předpokládá především decentralizaci, která však nesmí být jednosměrná. Z logiky globalizace vyplývá silná tendence k přenesení moci směrem dolů, ale současně i nahoru. Tento dvojsměrný pohyb - dvojité směřování demokratizace - neoslabuje národní stát, naopak vytváří podmínky pro opětovné prosazení jeho autority. Je to způsobeno tím, že stát bude moci díky tomuto pohybu citlivěji reagovat na vlivy, které mu jinak zcela unikají. V kontextu Evropské unie to znamená nezacházet se zásadou subsidiarity (v EU zásada přijímat

rozhodnutí na co nejnížší úrovni, tj. co nejbližší k občanovi - *pozn. překl.*) jako s teoretickým pojmem: ta naopak umožňuje vytvořit politické uspořádání, které nebude ani superstátem, ani pouhou zónou volného obchodu a současně obnoví vliv národního společenství.

- 2) Stát by měl rozšířit roli veřejné sféry, což vyžaduje ústavní reformu směřující k větší transparentnosti a otevřenosti, a tedy i k zavedení nových kontrolních mechanismů proti korupci. Nikoli náhodou čelí v posledních letech vlády na celém světě opakovaně obviněním z korupce. Důvodem není její skutečný rozmach, ale změna povahy politického prostředí. Zdánlivě zcela transparentní liberálně demokratické instituce ve skutečnosti spoléhaly ve většině zemí na zákulisní jednání, zvýhodňování a klientelismus. Jednou z nejvýznamnějších změn v politické oblasti je skutečnost, že vláda i občané žijí ve stále více sjednocenějším informačním prostředí. Chování vlády je pod dozorem veřejnosti a rozšiřuje se okruh činností považovaných za nepřijatelné či vnímaných jako korupce.
- 3) Aby státy bez nepřátel znovu získaly legitimitu, musí zvýšit svou správní efektivitu. Vláda čelí na všech úrovních všeobecné nedůvěře, částečně také proto, že je těžkopádná a neefektivní. Ve světě, kde obchodní společnosti reagují na změny okamžitě a jsou celkově pohotovější, vláda často zaostává. Pojem „byrokracie“ s doprovodným významem pro označení „úředního šimla“ ostatně vznikl jako označení pro vládu. Restrukturalizace vlády by měla respektovat ekologický princip „získat z minima maximum“, nikoli ve smyslu omezení rozsahu, ale zvýšení kvality poskytovaných služeb. Převážná část vlád se má od nejlepších firemních praktik stále co učit - je to například kontrola plnění cílů, účinné audity, pružné rozhodovací struktury a zvýšená participace zaměstnanců. Poslední z výše jmenovaných funguje jako demokratizační faktor. Sociální demokraté musí vzít vážně kritiku, podle které jsou státní instituce pomalé, postrádají tržní disciplínu a služby, které poskytují, jsou nekvalitní. Jak poukazuje americký politický komentátor E. J. Dionne, kritika nedostatečné „tržnosti“ vlády se někdy stává až směšnou. Jako by vládní aparát byl jen synonymem pro neefektivnost a existence dobrých škol, veřejných nemocnic a parků se nebrala na vědomí. Odpovídající řešení nespočívá v zavedení tržního mechanismu či kvazitrhů všude tam, kde se to zdá jen trochu možné. Myšlenka, že by vláda měla napodobovat trh, je hlavním tématem knihy Davida Osbornea a Teda Gaeblera *Obnovení vládního systému* (angl. *Reinventing Government*). Jejich práce ovlivnila Clintonovy programy na začátku devadesátých let. Obnovení vládního systému si někdy bezesporu může vyžádat řešení založená na tržním principu. Měla by však také znamenat prosazení efektivnosti vlády i navzdory trhu.
- 4) Tlak globalizace směrem dolů přináší nejen možnost, ale přímo nezbytnost ještě jiných forem demokracie, než jakou je tradiční volební proces. Vláda může znovu zavést přímější kontakt s občany a občané s vládou, a to formou „experimentů s demokracií“, tedy například přímou demokracií na místní úrovni, elektronickými referendy, občanskými soudy a podobně. Žádná z nich nenahradí klasický způsob voleb na místní či centrální úrovni, ale mohly by se stát jejich trvalým doplňkem. Jedním ze způsobů je model použitý před dvaceti lety ve Švédsku, kdy vláda zapojila veřejnost přímo do vytváření energetického programu. Vláda, odbory, strany a vzdělávací organizace zahájily celodenní semináře o energetice. Každý, kdo takový kurz absolvoval, mohl vládě učinit formální doporučení. Tvorby programu se zúčastnilo sedmdesát tisíc lidí, což se na jeho výsledné podobě rozhodně odrazilo.
- 5) Legitimita států bez nepřátel závisí více než dosud na kvalitě jejich rizikového managementu. Jak jsme již zdůraznili dříve, management rizika neznamená jen zajištění bezpečnosti, což je způsob, jakým je riziko běžně chápáno v kontextu sociálního státu. Netýká se ani pouze ekonomických rizik: vlády musí řešit i jiná ohrožení, která mohou přicházet například z oblastí vědy a techniky. Vláda je nezbytně a svou podstatou zodpovědná za regulaci vědeckých a technických změn i řešení etických otázek s nimi spojených. Jak bylo rozebráno výše, vymezení rizika nelze ponechat jen odborníkům. Již od počátku vyžaduje účast veřejnosti. Mohou se objevit i takové situace, kde je ohrožení značné, ale důvěra v odpovědnou instituci nízká. Každý krok směrem k rozhodování o riziku si žádá dobře uvážené postupy, na kterých by se normálně měli podílet experti, vláda i zástupci z řad veřejnosti. Cílem definice rizika je objasnit praktické možnosti a meze dostupných vědeckých či technických znalostí. Ze složitě povahy mnohých rizikových situací vyplývá, že rámec pro diskusi musí být často velmi široký. Kalifornský program srovnávání rizik (angl. *The California Comparative Risk Project*) je názorným příkladem, jak lze kombinovat hodnocení rizik s cílenou aktivní účastí veřejnosti. Byly vytvořeny tři technické výbory - pro zdraví, ochranu životního prostředí a sociální zabezpečení, aby nezávisle seřadily rizika podle vlastních hledisek. Další tři ustavené výbory měly navrhnout možný způsob řešení daných rizik a zvážit jejich právní a ekonomické důsledky. Nakonec měly obě skupiny výborů dojít ke společným závěrům. Výbory laiků definovaly řadu problémů, které odborníci jednoduše přehlédli, což vyvolalo plodnou diskusi o kritériích rizikovosti. Některé z nich se později objevily v politickém rozhodování.
- 6) Učinit demokracii demokratičtější nemůže být jen lokální či národní záležitostí - stát musí mít kosmopolitní perspektivu a demokratizační proces směrem vzhůru by se neměl zastavit na regionální úrovni. Demokratizace směrem dolů předpokládá obnovu občanské společnosti, o které budeme hovořit později.

- *informační společnost* - Tuto variantu propagují Scott Lash a John Urry (1996). Nejdůležitější vlastností této společnosti je ústřední postavení vědění a informací, nikoliv již práce, jako ekonomického zdroje. Vědění se stane základem společenského bohatství díky specializovaným expertům, kteří budou schopni vhodnou aplikací vědění převést na inovace zvyšující zisky. Tito experti se stanou privilegovanou společenskou skupinou.

Osobně celou tuto koncepci nepovažuji za příliš přesvědčivou, protože ačkoliv vhodnou aplikací vědění lze dosáhnout vyššího zisku, nevede to k narušení postavení kapitálu, ani k vytvoření „informačních boháčů“. Vědění se špatně monopolizuje. V době internetu jsou nové informace a znalosti rychle dostupné celé společnosti, v rámci které kdokoliv tyto informace může využít.

Beck navíc uvádí (2000: 82) příklady snižování zaměstnanosti i mezi vysokoškolskými učiteli – ani doktorát dnes už nezaručuje trvalé zaměstnání na plný úvazek, jak popisuje příklad Keitha Hoellera: „Práce mu přináší pouhých 26 000 dolarů ročně. Nyní ve věku padesáti let předpokládá, že jeho sen profesury nebude naplněn. Nedostal pro sebe ani vlastní kancelář. Pracující na částečný úvazek jsou vítanou levnou pracovní silou na amerických univerzitách, které trpí snižujícími se rozpočty a zostřováním konkurence. Přibližně 45 procent univerzitních učitelů sdílí Hoellerův osud, což je dvakrát více než v padesátých letech 20. století.“

Můžeme dobře říci, že úmyslný přechod od odmítání a demonizace sociálních a politických konfliktů k jejich uznání v rámci civilizovaných procedur zakládá klíčové měřítko pro hodnocení skutečné modernosti zdánlivě moderních společností. (Beck 2000: 173) Pokud tedy budeme chtít vyhovět tomuto kritériu modernosti, bude třeba se zabývat reformou trhu práce, případně širšími reformami, které by řešily nové problémy druhé moderny. Měla by obnovit institucionalizaci konfliktu mezi prací a kapitálem.

Úspěšná politická reforma by měla vzít v úvahu následující požadavy k řešení problému nezaměstnanosti:

- Vypořádat se se společenským hodnocením práce. Pokračovat, nebo navázat na feministické hnutí, které zdůraznilo význam neplacené práce. Oddělit společenské hodnocení a zabezpečení od placené práce ve smyslu trvalého zaměstnání.
- Upřednostňovat práci (či jiné aktivity) umožňující zachovat si sebeúctu a sebevědomí v protikladu ke zbytečné produkci a nucení k podřadné práci.

- Umožnit a zachovat organizaci a strukturování všedního dne, rutinu a vzít v úvahu psychologické aspekty práce, které se mohou projevit v souvislosti s dlouhým obdobím neorganizovaného volna.
- Pro tu část populace, která nebude mít aktuálně placené zaměstnání, tj. ti kteří by v první moderně skončili jako nezaměstnaní, umožnit realizaci v dobrovolné a veřejné práci. S tím souvisí:
 - Legislativně vyřešit problém střídání placené a občanské, či jiné dobrovolné práce.
 - Umožnit rozvoj politické svobody, který je potlačován nutností věnovat veškerý čas několika špatně placeným zaměstnáním, tzv. „McJobs“.
 - Konstruktivně řešit rozpor mezi neoliberální rétorikou flexibilního trhu práce na jedné straně a požadavky na podporu rodin a rodičovství na druhé straně. Tento rozpor se projevuje především v postavení žen na trhu práce (viz Beck, 2000: 142).
 - Rovnoměrně omezit a v rámci společnosti rovnoměrněji rozdělit (placenou) pracovní dobu.
 - Čelit problému exkluze určitých rizikových komunit, jako jsou etnické menšiny, imigranti a uprchlíci, nekvalifikovaní pracovníci atd.
 - Podporovat respekt k diverzitě, svépomoci a solidaritě

„Ve světě, který se stal menším a více konfliktnějším díky rozpadu vzdálenosti, je úkolem politické akce využít veškeré možné lidské kreativity a politicko-institucionální imaginace, aby vytvářely, zkoušely a vynakládaly veškeré úsilí na založení nadnárodních fór a forem regulovaného (to je uznaného a nenásilného) řešení a nakládání s vzájemně se vylučujícími národními, náboženskými a kulturními ‘egoismy’, které jsou často vůči sobě nepřátelské.“ Beck (2000: 175).

.....

KONCEPCE UNIVERZÁLNÍCH DÁVEK

Při studiu problematiky zaměstnanosti v kontextu druhé moderny jsem postupně získal přesvědčení, že nejvhodnější součástí politického řešení bude zavedení tzv. univerzální dávky, či mzdy. Toto řešení navrhuje také André Gorz (1999). Vzhledem k tomu, že jde o novou koncepci, zásadně protikladnou k tradici „Kdo nepracuje, ať nejí.“ a současnému dominantnímu založení hodnoty práce, pokusím se o shrnutí argumentů pro její podporu.

Koncepce univerzální dávky by měla vycházet z uznání nové ekonomické reality a zásadně změněného trhu práce a musí být realizována v souvislosti s nějakým druhem regulace nadnárodních korporací. Šlo by o typ dávky, na kterou by měl bezpodmínečný nárok každý člen

společnosti od narození až do smrti. Její výše by přibližně odpovídala životnímu minimu a mohla by podobně variovat v závislosti na věku a velikosti domácnosti. Přesněji by měla odpovídat spíše konceptu dlouhodobého životního minima, její výše by měla být dostatečně vysoká, aby umožnila „odmítnout práci“ (Gorz, 1999: 83). V podstatě by tedy slučovala koncepty životního minima a minimální mzdy. Základními předpoklady pro její zavedení, které jsem se snažil v práci dokumentovat je zvyšování produktivity práce a s ní související klesající poptávka po práci. Čím více se ve společnosti tyto trendy budou prosazovat, tím více bude zavedení této dávky naléhavější.

To, co rozumím univerzální dávkou neznámá pouze zavedení dalšího prvku do současného sociálního systému, ale spíše soubor ekonomických a sociálních opatření (zahrnující regulaci globálního kapitalismu, koncepci nadnárodní politiky, změnu v přerozdělování hmotného bohatství a volného času, rozvoj dobrovolných aktivit a občanské práce atd.), který poměrně zásadně mění nejen stávající sociální a ekonomický systém, ale i samotnou společnost včetně jejích centrálních hodnot (práce).

Důvody a legitimizace

V první řadě je legitimizace i důvod pro takové reformy dán zásadní a pokračující změnou ekonomické situace, ve které se radikálně mění produktivita a poměr zaměstnaných a nezaměstnaných. André Gorz to shrnuje takto (1999: 46, vlastní překlad): „Post-fordistický průmysl je špičkou kopí zásadní transformace, která ruší práci, ruší mzdové vztahy a má tendenci redukovat poměr pracující populace, která vytváří celkovou materiální produkci, na 2 procenta. Je bláznivé předkládat formu práce, která zajišťuje, že práce a mezd je pro všechny méně a méně jako podstatný zdroj autonomie, identity a naplnění pro všechny.“ U. Beck uvádí konkrétnější příklad z Německa (2000: 2, vlastní překlad): „Trendy v Německu mohou být vztaženy i na ostatní západní společnosti. V 60. letech minulého století pouze desetina zaměstnanců patřila do této svízelné skupiny (roz. mezi částečně nebo neformálně zaměstnané – pozn. PK); v 70. letech se tato hodnota dostala na hodnotu jedné čtvrtiny a koncem 90. let minulého století již na úroveň jedné třetiny. Pokud budou změny probíhat touto rychlostí – a mnohé tomu naznačuje – za dalších deset let pouze polovina zaměstnaných bude mít práci na plný úvazek během delšího období svého života a ostatní polovina bude pracovat tak řečeno *po brazilsku*.“ a ještě jeden příklad uvádí A. Gorz (1999: 83, vlastní překlad): „Podle Frithjofa Bergmanna, sebe-zajišťování pomocí špičkových technologií (high-tech self-providing) může snadno pokrýt 70 procent potřeb a tužeb při práci po dva dny týdně.“

Tato dávky by „...neměla být chápána jako druh pomoci nebo sociální ochrany ponechávající individua závislé na státu blahobytu. Měla by být spíše chápána jako nejlepší příklad

toho, co Anthony Giddens nazývá ‘generativní politikou’.” (tamtéž, viz Giddens, 1994). André Gorz zakládá legitimitu takové dávky na následující argumentaci (1999: 72-73, vlastní překlad):

„Imperativní potřeba pro dostatečný, pravidelný příjem je jedna věc. Potřeba jednat, usilovat a soutěžit s ostatními a být jimi oceňován je druhá věc. Kapitalismus systematicky tyto dvě věci spojuje, směšuje je a na základě tohoto smíšení zakládá moc kapitálu a jeho ideologickou moc nad myšlením lidí. ... *Nezbytný požadavek pravidelného příjmu je využit k přesvědčení lidí o nezbytnosti požadavku pracovat.* ... Vlastním problémem není nedostatek práce, ale neschopnost rozdělovat bohatství, které je vytvářeno méně a méně pracovníky. Řešením této situace určitě není ‘vytvářet práci’, ale optimálně rozdělit všechnu společensky potřebnou práci a všechno společensky produkováné bohatství. Výsledkem toho bude, že to co kapitalismus uměle smísil bude znovu odděleno: právo na dostatečný pravidelný příjem nebude déle závislé na trvalém zaměstnání nebo na stálém pracovním místě.“

Dále Gorz uvádí sadu politických opatření, které by měly se zavedením tohoto „zaručeného příjmu“ (Gorzův výraz) vytvářet ucelenou sadu politických opatření. Každá z následujících položek „...je sama o sobě žádoucí, ale získá svůj skutečný obsah pouze v kombinaci a vzájemné podpoře s ostatními. Každá již existuje ve své embryonální podobě. Žádná nemá takové velké počáteční náklady, aby nemohla být aplikována s dostatečnou silou na to, aby získala vlastní dynamický běh. Každá ale, vzata izolovaně, může být zneužita dominantní mocí způsobem, který ji může diskreditovat.“ (tamtéž: 80, vlastní překlad) Jde o sadu zaměřenou na:

- 1 zaručený a dostatečný příjem pro všechny;
- 2 spojení přerozdělování práce s individuální a kolektivní kontrolou nad časem;
- 3 podpora rozvoje nových společenství, nových způsobů spolupráce a výměny, skrze které budou vytvořeny sociální vztahy a sociální koheze mimo mzdové vztahy.

Tato sada specifických opatření má umožnit takovou organizaci společnosti, která by umožnila vznik tzv. činnosti rozmanitosti (multi-activity). Cílem je větší autonomie individuí, která je dobrá sama o sobě, ne pro budování kapitálu (Gorz, 1999).

Financování

Je důležité si uvědomit, že stejné trendy, které způsobují krizi první moderny, tj. především zvyšování produktivity, umožňují realizaci tohoto systému univerzálních dávek. Tím se z něčeho, co představovalo společenskou hrozbu stává společenský přínosný prvek. Už dnes je jasné, že celkové množství společensky vyprodukovaného bohatství je mnohonásobně vyšší, než jsou náklady pro zavedení dávek. Pokud má dnes sociální systém finanční problémy, je to především

proto, že čím dál tím větší část společensky vyprodukovaného bohatství je v otevřené síti nadnárodního kapitalismu přesunováno mimo společnost, ve které se vyprodukuje.

Zavedení univerzálních dávek znamená změnu v přerozdělování bohatství, které už dnes v jisté míře funguje v rámci sociálního systému. Tím by jejich zavedení nemělo představovat výrazné zvýšení státních výdajů, převážně by došlo jenom k redefinování existujících příjmů:

- děti a studenti již dostávají přídavky, případně dorovnání do životního minima – ty by byly převedeny na univerzální dávky; upravila by se i placení výživného, jehož určitá základní, respektive minimální část by šla státu (zdanění výživného), který by jej měl i vymáhat, jelikož k tomu má lepší prostředky než například svobodné matky.
- u zaměstnanců a podnikatelů by příjem univerzální dávky byl kompenzován vyšší daní, například zrušením základní nezdánitelné částky;
- u nezaměstnaných by došlo pouze k redefinování podpory v nezaměstnanosti na univerzální dávku, počáteční výše podpory by mohla být nižší než dnes, respektive se více blížit výši univerzální dávky; vzhledem k očekávanému postupnému prolínání kategorií zaměstnaný – nezaměstnaný by byl odstraněn jeden z důvodů pro jejich rozlišování.
- u důchodců by vyplácení univerzální dávky bylo kompenzováno příslušným snížením důchodu (odečtením od příslušné výše důchodu). Po realizaci důchodové reformy by tedy výše důchodu odpovídala souhrnu univerzální dávky a příjmu z penzijního fondu, na který by si člověk spořil z výdělků během svého života.

Přestože tedy celkové zvýšení nákladů nebude zásadní, je otázkou, zda by je bylo možné hradit současným daňovým systémem, ačkoliv poměrně podobně velkorysý sociální systém funguje například v Holandsku⁹ (Viz Beck, 2000:146, Giddens, 2001: 106). Přestože Giddens nepatří mezi přívržence holandské cesty, uznává, že vedl k desetiletí ekonomického růstu. Vytýká mu především to, že velké množství lidí žije z jen dávek ať už sociálních nebo nemocenských a 90 procent nově vytvořených pracovních míst jsou na částečný úvazek. To jsou opět výtky typické pro první modernu. Neuškodí tedy podrobnější charakteristika tohoto systému, který výstižně shrnuje Mareš (1994: 124):

V Nizozemí poskytuje ochranu proti finančním důsledkům nezaměstnanosti tzv. „Zákon o pojištění proti nezaměstnanosti“. Výše podpory v nezaměstnanosti představuje 70% posledního denního výdělku (omezeného stanovenou maximální hranicí). Nárok na podporu mají osoby, které v posledním roce před ztrátou práce byly alespoň 26 týdnů zaměstnány a podpora je vyplácena obvykle po dobu 6 měsíců. Může být vyplácena i déle, neboť délka vyplácení podpory závisí na celkové odporacované době. Do 5 odporacovaných let je vyplácena 6 měsíců, má-li pracovník odporacováno mezi

⁹ Holandská cesta zahrnuje důchody pro všechny staré a sociální zabezpečení pro všechny zaměstnané, včetně těch s částečným úvazkem. Potom rizika flexibility nedopadají na jednotlivce a výsledkem je tzv. „časová prosperita“.

10-15 lety, je vyplácena 12 měsíců, maximálně pak může být vyplácena až 5 let u osob, které odpracovaly slespoň 40 let. Délka vyplácení podpory se též zvyšuje u osob, které pečují alespoň o jedno dítě mladší 6 let. Po vyčerpání stanovené doby, nebo v případech, kdy nezaměstnanému nevzniká nárok podle zákona o pojištění pro případ nezaměstnanosti, je možné pobírat sociální podporu, která je založena na kritériu legální minimální mzdy. Tato podpora je stanovena tak, že osamocené osoby pobírají 70 procent stanovené minimální mzdy, rodiny s jedním dítětem 90% a vícečetné rodiny pobírají podporu v plné výši stanovené minimální mzdy. Potřebné osoby mohou současně žádat o podpory i podle dalších schémat, zejména o podporu na děti a o podpory určené pro osoby s nejnižšími příjmy.

V otázce financování velkorysých sociálních systémů se v dnešní době dostává ke slovu problém regulace nadnárodního kapitalismu. Jedním z navrhovaných opatření, které by na jedné straně omezilo čistě finanční spekulace, na druhé straně poskytlo oživení příjmu v daňovém systému je tzv. Tobinova daň (viz Giddens, 2001: 127, Tobin, 1978). Gorz (1999: 21-22, vlastní překlad) ji popisuje takto:

Již v roce 1978 James Tobin, držitel Nobelovy ceny za ekonomii, doporučil jeden prvek tohoto potřebného kroku. K potlačení čistě spekulativních operací na finančních trzích navrhnul daň o výši 0,1 procenta na všechny transakce převodu z jedné měny na druhou. Podle jeho názoru by tato daň omezila množství těchto transakcí o dvě třetiny a přinesla by státům kolem 150 miliard dolarů zisku ročně.

V roce 1995 v reakci na námitky vznesené vůči jeho návrhu Tobin představil novou verzi svého schémat. Cílem této nové verze bylo zabránit bankám vyhýbat se zdanění svých operací přesunutí – jak hrozily – do „daňových rájů“ nebo do zahraničí. V této nové verzi by různé státy – a především Evropská unie – zavedly další daň (o výši 0,04 procenta) na jakýkoli přesun své měny zahraničním finančním domům, včetně zahraničních poboček svých vlastních bank. Tato daň by měla zanedbatelný vliv na obchod a investice; naopak by omezila čistě spekulativní operace, které padesátkrát přesahují skutečný obchod se zbožím a významně by omezila možnosti finančních trhů ovlivňovat státní politiku.

Je téměř nepochopitelné, proč tato daň nebyla ještě zavedena, protože jak Giddens (2001: 127) uvádí, hlavní překážkou, která brání zavedení této daně je „nedostatek politické vůle“. Pokud Tobin mluví o omezování vlivu na státní politiku, můžeme oprávněně získat podezření, že tento vliv hraje svoji roli i v odmítání zavedení této daně.

Vedle Tobinovy daně uvádí Giddens (tamtéž) soudobý příklad z Chile, kde existuje tzv. rezervní systém: „Ti, kteří mají zájem v zemi investovat, jsou povinni složit u centrální banky na jeden rok poměrně vysokou neúročenou zálohu, čímž dochází k oddělení skutečného investičního kapitálu od spekulativního.“ Giddens dále uvádí další ekonomické nástroje, které ukazují možnosti regulace nadnárodního kapitalismu a globálního trhu, jako jsou fixní směnné kursy, omezení úplné vnější směnitelnosti měny (Čína, Japonsko; Irsko a Portugalsko před vstupem do Evropské unie). Protože organizace jako Světová banka, Mezinárodní měnový fond a GATT byly ustanoveny k řešení problémů, které se vyskytovaly ve 20. a 30. letech minulého století, nejsou schopné řešit problémy dnešní, které naopak vznikají na základě poměrně úspěšného řešení problémů minulých. Giddens proto navrhuje ustanovení Rady hospodářské bezpečnosti v rámci OSN, podobně roli koordinátora nových ekonomicko-politických opatření by mohla hrát skupina G 8. „Je mnoho témat včetně režimu měnových trhů a reakcí na ekologická rizika, která nemohou být vyřešena bez kolektivní spolupráce mnoha zemí a skupin. Ani ta nejlíberalizovanější národní ekonomika nemůže

fungovat bez makroekonomické koordinace a je nesmyslné předpokládat, že v případě světové ekonomiky je tomu jinak.“ (tamtéž).

Konkrétním úkolem, který stojí před takovými novými institucemi nadnárodní politiky je zabránit vykořisťování pracovní síly v mezinárodním měřítku. Jedná se o velice náročný, ale také o velice důležitý úkol. Pracovní síla v demokratických ekonomikách je postavena do konkurence s pracovní silou v ekonomikách nedemokratických. Jak popisuje například Korten (2001: 12), korporace fúzemi a spojeními upevňují kontrolu nad trhy a technologiemi a nutí dodavatele i místní komunity do vzájemné konkurenční soutěže. Cílem korporací není ochrana politických svobod, ale aximalizace zisku. Tady i neoliberalové musí uznat, že pokud v cizím státě možné vydírat pracovní sílu, tak takto levně vyrobené produkty vytváří na globálně propojených trzích v demokratických zemích nerovnováhu, kterou nelze dost dobře řešit samotným trhem¹⁰. Jedinými možnostmi reakce v rámci jednotlivého státu jsou přibližně tyto: uzavření trhu vůči globální ekonomice, vysoká celní nebo daňová kompenzace dováženého zboží (což opět znamená kontrolu hranic) anebo ponechat trh otevřený a díky konkurenci tak vytvořit podmínky pro vydírání pracovní síly i ve vlastní zemi.

Samozřejmě, že vydírání pracovní síly není přesně v souladu s legislativními požadavky na pracovní podmínky vyspělých zemí. Tato možnost se však otevírá v šedé, neformální ekonomice, která je v západních zemích na vzestupu a doprovází ubývání pracovních míst ve formální ekonomice¹¹. Flexibilní a deregulované zaměstnanecké poměry přenášejí rizika podnikatelů na zaměstnance, vyhýbají se a vymaňují se ze sféry kolektivního vyjednávání a ochrany odborů. Tento trend popisuje podrobně Beck (2000: 98). Nejvíce na toto doplácí tradičně znevýhodňované skupiny jako jsou ženy a cizinci, což má za následek prohlubování gender a etnických nerovností (Beck, 2000: 104). Jde o součást procesu tzv. brazilianizace Západu.

V současných podmínkách globálního „profit-only“ kapitalismu jsou tak možné paradoxy, kdy v jedné části světa je možné produkovat materiální statky tak efektivně, že se radikálně snižuje zaměstnanost a lidé nemají co dělat, zatímco v jiné části světa nemají co jíst, protože nejsou schopni vyprodukovat dostatek materiálních statků, tj. potravin. Jsem přesvědčen, že při vhodném nastavení limitů nadnárodním korporacím tak, aby nebylo možné nadále zvyšovat produktivitu tlakem na

¹⁰ Je ovšem otázkou, jak neoliberalové mohou zůstat neoliberaly a přitom připustit, že trh něco nemůže vyřešit. Ulrich Beck (2001) toto shrnuje: „Neoliberalismus byl vždy filozofií pro pěkné počasí, takovou, která funguje pouze bez přítomnosti vážných konfliktů a krizí. Trvá na tom, že jen globalizované trhy, osvobozené z regulace a byrokracie, mohou vyřešit světové nemoci – nezaměstnanost, bídu, ekonomický úpadek a ostatní. Dnes se neochvějná víra kapitalistických fundamentalistů ve vykupitelskou moc trhu ukázala jako nebezpečná iluze.“ a ještě výstižněji „Je to sebenahlížení Ameriky, které vytváří tuto zranitelnost. Hrůzné obrazy New Yorku obsahují neurčitou, protože zatím nedešifrovanou zprávu: stát může sám sebe neoliberalizovat k smrti.“

¹¹ „Postavit od začátku proti sobě formální práci a méně cennou neformální práci, i když jenom pro potřeby analýzy, znamená zůstat svázaný modelem ‘normální-formální ekonomie a zaměstnanosti’, a tím vidět všechno a všechny

→

levnější pracovní sílu, by došlo k tomu, že by naopak začaly zvyšovat množství vyprodukovaného bohatství zapojováním volné pracovní síly do nových provozů a zapojování dalších národních trhů jak do produkce, tak do spotřeby (vzhledem ke vzájemné souvislosti).

V neposlední řadě se na podpoře tohoto systému univerzálních dávek může podílet nově oživená sféra dobrovolných prací. Ta sice z principu nemůže přispívat finančně, může se však podílet na úsporách v sociálním systému – svým aktivním uplatněním v oblastech, které se navíc pomocí čistě finančními prostředky řeší problémy poměrně neefektivně (péče o staré a invalidní občany, péče o děti, výchov a vzělávání, pomoc sociálně nejslabším, atd.).

Výhody a námitky

Koncepce univerzální dávky je kompatibilní s požadavkem flexibility. Garantované materiální zabezpečení umožní vykonávat práci v jakémkoli časovém rozsahu, aniž by se pracovníci vystavovali riziku nedostatečného příjmu. Tím bude možné dosáhnout nejvyšší možnou flexibilitu a to znamená i produktivitu a destandardizaci práce – ty navíc již nebudou společenským strašákem.

Univerzální dávky vedou k určitému zdražení pracovní síly, respektive k zastavení jejího postupného slevňování. Zatímco někteří neoliberalové to mohou vidět jako zápor, je třeba poukázat na to, že postupné zlevňování pracovní síly na úroveň, která může konkurovat pracovní síle nedemokratických zemí, může být těžko viděno jako žádoucí hodnota. Ustanovení univerzální dávky naopak garantuje určitou minimální životní úroveň a tím i sociální jistotu, která sama o sobě je společenskou hodnotou. Je potom na nadnárodní politice, aby vhodnými regulacemi a motivacemi zajistila takové podmínky nadnárodním firmám, které by je vedly k účasti v ekonomice států, nebo spíše společenství států, které by takto společně bránily hodnotu své pracovní síly.

S tím souvisí i snížení tvrdosti konkurence na trhu práce, a tím k zabránění sebe vykořisťování pracovníků, kteří se snaží uspět za stále ostřejší konkurence. Jedná se také o část pracovníků, kteří svoje špatné postavení na trhu práce maskují sebezaměstnáváním – jako osoby samostatně výdělečně činné.

ostatní jako 'vyloučená rezidua'.“ (Beck, 2000: 101)

Jedním z hlavních přínosů univerzálních dávek je, že přes svou zdánlivou levicovou povahu budou znamenat zjednodušení sociálního systému a umožní zachování a stabilizaci tržních regulačních mechanismů. Tím, že se tržnímu prostředí omezí pole působnosti, tj. tlak na zlevňování pracovní síly, bude možné zachovat, nově ospravedlnit a využít jeho ekonomický tvůrčí potenciál. Podobné omezení a nasměrování trhu do nových limitů působnosti nastává v oblasti ekologické regulace zavedením ekologických daní a regulací.

Zásadní námitku vůči koncepci zaručeného, dostatečného příjmu je jeho demotivační potenciál, vyjádřený argumentem „Nikdo nebude chtít pracovat.“ Nakolik by byl tento argument závažný by ukázalo až reálné zavedení univerzálních dávek. Jedná se však o argument typický pro první modernu, která je postavena na plné zaměstnanosti. V druhé moderně není plné zaměstnanosti zapotřebí, protože celou společnost může materiálně zabezpečit méně než polovina z produktivní populace, nebo případně větší část produktivní populace pracující po menší dobu. Zde také narážíme na celou problematiku morálního hodnocení a významu práce, kterým se zabývám v další kapitole. Tento argument vychází ve své logice právě z uspořádání první moderny, ve které je téměř plná zaměstnanost nutností a centrální hodnotou, naopak v druhé moderně, která svým uspořádáním a právě navrhovaným sociálním systémem počítá s nízkou mírou zaměstnanosti, tento argument ztrácí půdu pod nohama. Na tuto námitku navazuje také problematika tvorby činnostně rozmanité společnosti a neformální ekonomiky. Podle zajímavého výzkumu Sylke Nissena (1998: 430 podle Beck, 2000: 84-5): celých 90% nezaměstnaných mělo nějaký druh vedlejší práce. Tento trend, který byl dokumentován v Německu je typický spíše pro nerozvinuté průmyslové země. Zatímco dnes si nezaměstnaný člověk nemůže oficiálně žádným způsobem vydělávat, z důvodů vyplývajících z trhu práce první moderny, je motivován hledat si možnosti výdělku v rámci šedé ekonomiky. V rámci druhé moderny zahrnující systém univerzálních dávek by si mohl nejenom vydělávat ve formální ekonomice s větší produktivitou (a tedy potencionálně větší ziskovostí), ale vlastně samotná jeho kategorie jako nezaměstnaného by ztratila smysl, neboť se stane součástí rozličného spektra různých forem zaměstnanosti. Mezi nezaměstnaným a zaměstnáním na plný úvazek bude existovat plynulé kontinuum. Nebude nutné oddělovat nezaměstnané z pracovního trhu, protože nebudou mít žádnou příjmovou výhodu. Tím se výrazně omezí i potřeba šedé ekonomiky, která je dnes z větší části tvořena právě nezaměstnanými (viz tamtéž). Proto také nedojde k novému třídnímu rozdělení společnosti na „novou technokratickou pracující třídu a na novou záhalčivou třídu (leisure class), odlišnou od té, o níž psal Veblen.“, jak uvádí Mareš (1994: 135). V druhé modernitě hranice mezi třídami mizí podobně jako hranice mezi národními státy, nejistota zaměstnání provází všechny kategorie zaměstnanců, z nichž každý část svého života stráví v relativní chudobě.

Další výzkumy, které uvádí Mareš (1994: 134) poměrně přesvědčivě dokumentují hluboce zakotvenou motivaci po práci: „Leach a Wagstaff (1986: 115) se zmiňují o americkém výzkumu Levitana a Johnsona (1982), v kterém tři ze čtyř dotazovaných dělníků tvrdili, že by pracovali nadále i tehdy, jestliže by měli dostatek peněz k tomu, aby mohli žít bez placeného zaměstnání. Také Morse (1955) konstatoval, že v jeho výzkumu 80% osob vypovídalo, že by nadále pracovalo, i kdyby získalo peněžní prostředky, které by jim umožnily žít bez práce. Přitom jen 9% z dotázaných osob se vyjádřilo, že ve své práci nacházejí sebeuspokojení a sebevyjádření. To, že díky nové technologii práce přestává být nezbytností, ještě neznamená, že se současně stává i nežádoucí.“

Univerzální dávka by pokrývala pouze základní potřeby a všichni, kdo by toužili po vyšší životní úrovni by si mohli vydělávat (či přivydělávat) v jakékoliv potřebné míře placenou práci. Pro argument, že by v těchto podmínkách nikdo nechtěl pracovat by tedy bylo nutné obhájit, že by si nikdo nechtěl zvýšit životní úroveň, což už se nezdá tak jednoduché. Lze samozřejmě namítnout, že lidé si mohou životní úroveň ve smyslu kvality života zlepšovat i pomocí finančně nenákladného rozvíjení společenských vztahů, volnočasovými aktivitami (koníčky, hry, sporty) s nízkou finanční náročností či seberealizací v dobrovolných a komunitních činnostech. *Pokud by provozování těchto neproduktivních aktivit přesáhlo určitou míru, či hranici, ohrozilo by samotné financování systému, který by je umožňoval.* To považuji za nejzávažnější argument proti systému univerzálního garantovaného příjmu.

Přestože vůči tomuto argumentu můžeme postavit další protiargumenty, je podle mě jediný způsob, jak tento potvrdit či vyvrátit, a tím je reálné vyzkoušení systému univerzálních dávek v praxi¹². Proti lze uvést tyto argumenty: V rámci druhé moderny se ona kritická hranice, tj. potřebné množství práce pro zajištění celé společnosti bude neustále zmenšovat, i když rychlost a míra tohoto trendu se může měnit (například v souvislosti s ekologickou krizí); i dnes poměrně velká část lidí volí raději málo placenou práci a méně volného času, než naopak; samotná formulace tohoto argumentu, tj. zvyšování kvality života mimo oblast trhu, konzumu a komodifikace je ideově v přímém protikladu k systému, který se snaží obhajovat, tj. ke kapitalismu v podobě první modernity.

Určitou pozitivní roli při reformě společnosti systémem univerzálních dávek tak, aby se omezily možné výkyvy v a nestabilita v produktivitě a hospodářství, by zde mohla hrát i politická výchova, jejíž roli rozhodně nechci přeceňovat, ale která je důležitá i pro samotnou demokracii.

¹² Nabízí se možnost vyzkoušení na segmentu populace. To by ale mohlo poskytnout zkreslené výsledky, protože takovéto zavedení je třeba doprovázet hodnotovou změnou, vznikem nebo rozvojem nestátních organizací orientujících se na účelné využívání volného času, organizování dobrovolných prací. Navíc některé morální aspekty takové dávky, jako ochrana politických svobod, se prosazují až ve větším měřítku (nejlépe nadnárodním) a v delším

→

Mnoho stoupenců širšího pojetí demokracie (T. G. Masaryk, M. Weber, atd.) tvrdí, že „...žádný systém formálních pravidel není schopen zabezpečit demokracii. Kdyby tomu tak bylo, mohla by se demokracie uchytit v každé zemi, která by do svého ústavního a právního řádu vtělila demokratické zásady. Politický systém je nutnou, nikoliv postačující podmínkou demokracie. Základem skutečné demokracie je člověk jako občan, jako demokrat. V širším smyslu tedy demokracie zahrnuje i postoje a názory člověka a občana ke světu, k ostatním lidem, ke společnosti. V těchto koncepcích se obvykle hovoří o náboženském, mravním, resp. evropském kulturním základu demokracie, který tyto postoje utváří.“ (David, 1996: 95). Podobně tedy i společnost volného času, více než dnes postavená na vzájemné solidaritě a podporující občanskou společnost by bylo nutné podpořit příslušnou výchovou a morálními hodnotami. Taková výchova by zároveň měla být snažší a legitimnější, neboť politické svobody by byly zaručeny nejen formálně legislativními normami, ale i jednoznačně materiálně. Součástí této výchovy by mohlo být cosi jako výchova k politické zodpovědnosti; cosi, co by vytvořilo protiváhu trendům, které popisuje Giddens (2001: 130): „Osobní image, symbolická vystoupení, korektní sarkasmus, vizuální gagy“ mají větší váhu než „sporné otázky, argumenty, projekty a zhodnocení slibů učiněných během kampaně.““

Problematikou výchovy se zabývá také Václav Bělohradský (1999: 38-40), včetně vznášení nepříjemných otázek, kterým podle mě jakákoli výchova v současné a v budoucí společnosti musí statečně čelit:

Bude společnost racionálních bláznů, v níž jsme se ocitli, schopna socializovat mladé generace? Zdrojem autority nás dospělých je výslovné přijetí odpovědnosti za svět, ale můžeme přijmout odpovědnost za tento svět nerovnosti, ekologické sebevraždy, nukleárního násilí, mediálního žvástu a mít autoritu? Můžeme jim tento náš svět „ukázat“ jako alternativu například k heroinu? Můžeme jej jako nejlepší z možných světů hájit nukleární válkou proti jeho nepřítelům? Naše kulturní tradice nás po tisíciletí učila, že výchova znamená klást otázky, které odhalují rozpory našeho světa, a nutí nás přijmout za rozpory našeho světa výslovnou odpovědnost. Výchova v postindustriální společnosti je ale stále více pouhým ochočováním skrze násilí, zakrýváním rozporů, mystifikací, kolaborací s mocí, apologií statu quo.

...Považujeme tyto jevy za příznaky prohlubující se krize autority v postprůmyslových demokraciích, kterou má násilí, utajování, sociální kontrola, potlačování svobody slova a svědomí, kolonizace veřejného prostoru multinacionálními koncerny a masové ochočování místo vychovávání mládeže kompenzovat.

Způsoby integrace do společnosti by tedy zahrnovali nejen placenou, ale i dobrovolnou práci – to znamená, že ti, kteří by z psychologických, či jiných důvodů potřebovali pracovat, a zároveň by práci nemohli momentálně získat na trhu placené práce, mohli by se kdykoli – den ode dne – účastnit dobrovolných prací, které by byly organizovány komunitami a jinými sdruženími občanské

časovém horizontu.

společnosti a svým zaměřením by odpovídaly například Beckovu konceptu občanských prací. Tím by se výrazně omezily i negativně vnímané průvodní jevy nezaměstnanosti v první moderně, jak je uvádí např. Potůček (1995: 62): „Mnohé empirické studie svědčí o negativním vlivu ztráty zaměstnání na člověka. Nezaměstnanost znamená především značné snížení životní úrovně, někdy chudobu. Nezaměstnaní žijí častěji v konfliktních a neuspořádaných rodinných poměrech, ztrácejí sebedůvěru, smysl života, stydí se za své postavení, bortí se jejich životní stereotypy, struktura prožívání času. Častěji se dopouštějí trestné činnosti, snadněji podléhají toxikomanii, více je ohroženo jejich psychické i fyzické zdraví, dříve umírají.“, nebo Mareš (1994: 135-6): „Nezaměstnanost ústí do odcizení se normám a životnímu stylu hlavního proudu společnosti a pro dlouhodobě nezaměstnané je těžké si v tomto stavu udržet loajalitu ke společnosti. Často se ztrácí budoucnost a žije se v přítomnosti. To přináší nebezpečí náklonnosti k extrémistickým hnutím, delikvenci, ale zejména sociální izolaci a kulturní a hodnotovou roztržku s pracující částí společnosti.“¹³ Osobně mi na této argumentaci vadí, že s komplexním souborem podmínek, který nezaměstnanost představuje, zachází jako s jedním prvkem. Daleko zajímavější by bylo rozlišit a identifikovat řekněme „destruktivní“ aspekty nezaměstnanosti od případných „pozitivních“: Je horší ztráta příjmu, pokles životní úrovně, sociální izolace, negativní společenské hodnocení nebo pokles sebevědomí? Jak jsou tyto faktory podmíněné výchovou a socializací? Jak je možný rozdílný význam času jako volna vedle zaměstnání a volna v nezaměstnanosti? Jak se ve své situaci liší nezaměstnaní z různých sociálních skupin či tříd? Kteří jsou na tom lépe a kteří hůře? A proč?

Na rozdíl od Becka však příjem univerzální dávky není závislý (vázan na) participaci v občanské práci. Tímto způsobem bude stát umožňovat vytváření relativně levných pracovních míst, místo toho aby se vyčerpával v určité míře nutné organizaci, kontrole a finanční podpoře občanské práce. Oproti tomu by mohli protestovat obhájci systému, ve kterém je sám stát velkým zaměstnavatelem. „Podle obhájců tohoto postupu je logičtější pracovní sílu z prostředků sociálního státu zaměstnávat, než ji z prostředků sociálního státu podporovat mimo zaměstnání (měnit zaměstnanecký poměr na poměr patrona a klienta).“ Mareš (1994: 125). Jako protiargument bych mohl uvést liberální poučku o tom, že všechno, co stát organizuje je z principu málo efektivní, nebo

¹³ Další argument uvádí Giddens (2001: 99): „Sociální dávky jsou často nedostatečné nebo vytvářejí situace morálního hazardu. Myšlenka morálního hazardu je široce diskutována v souvislosti s riziky soukromého pojištění. Morální hazard vzniká, když lidé využívají ochrany vyplývající z pojištění ke změně svého chování a tím redefinují riziko, proti kterému se pojistili. Nejde jen o to, že některé formy sociální podpory vytvářejí závislé skupiny lidí, ale že lidé vědomě využívají nabízených příležitostí. Dávky, které mají například čelit důsledkům nezaměstnanosti, ji naopak – Jsou-li aktivně využívány k úniku před nutností pracovat – vytvářejí.“

opakovat Bergmannovo přirovnání plýtvání lidskými zdroji coby topením houslemi pod parním kotlem.

Univerzální dávka rozvíjí principy pokroku a solidarity a prakticky potvrzuje a garantuje formálně deklarovanou rovnost (především politickou), jež je základem demokratického uspořádání. Znamená uvolnění konceptů seburčení a seberealizace z pout placené práce, přičemž znamená také zachování demokracie i ve společnosti bez plné zaměstnanosti.

Zavádění těchto dávek může být postupné, respektive stupňovité od velmi nízké po hodnoty životního minima. Například ve třech krocích: v první fázi 40 procent výše dlouhodobého životního minima, v další fázi 70 procent a nakonec po vyladění a ustálení systému v plné výši 100 procent.

Odpadá také potřeba definice minimální mzdy, pracovní kontrakty bude možné uskutečňovat díky zajištění univerzální dávkou v jakékoli vhodné, to znamená libovolně nízké výšce mzdy či odpracovaných hodin. S tím související konkrétní výšky a hodnoty progresivního zdanění jsou potom otázkou ekonomické analýzy a konkrétního ekonomického vývoje.

Jak už jsem naznačil, můžeme předpokládat, že formální (jakkoli destandardizované) pracovní poměry budou výhodnější, protože budou napojené na globální ekonomiku s vyšší produktivitou, než šedá, neformální ekonomika. Ve starém systému si jako registrovaní nezaměstnaní oficiálně přivydělat nemohli, tudíž přecházeli do šedé ekonomiky. Nově navíc nebudou mít konkurenční výhodu dávek v nezaměstnanosti na (neformálním) trhu práce. Pokud vidíme, jak nejnovější formy kapitalistických organizací – nadnárodní korporace – dosahují nejvyšší produktivity, je podle mě nejdůležitější najít způsob, jak tyto firmy zapojit do demokratických společností způsobem, který je podporuje, místo toho aby jim škodil, jak jsme toho dnes svědky. Vhodnými regulacemi by tak tyto korporace mohly pokračovat v globální soutěži, přičemž by zachovávaly hodnoty lidského života a demokracie (které nelze finančně vyjádřit) odvodem určitého základního podílu materiálního bohatství, které vyprodukují. K tomu je zapotřebí nová a efektivní, což v globální ekonomice znamená globální daňová politika; na úrovni sociálního systému společnosti tomuto cíli pak podle mých poznatků nejelegantněji odpovídá koncepce univerzálních, zaručených dávek pro každého člověka, jehož hodnotu a práva jsme si formálně definovali dávno v osvícenství.

.....

ANALÝZA PRÁCE JAKO SPOLEČENSKÉ HODNOTY

Specifičnost práce mezi dalšími problémy druhé modernity spočívá v jejím centrálním hodnotovém zakotvení. I kdybychom dokázali vyprojektovat stokrát lepší společnost bez práce, stále budeme narážet na její historický vliv, na ideologii práce jako hodnoty, na její iracionální sílu. Proto se v této kapitole budu snažit tuto problematiku trochu osvětlit.

Nejdříve bych uvedl příklad jednoho argumentu: „Vysoké a nezdaněné podpory vedou mezi neztaměštnanými k poklesu motivace hledat si nové zaměstnání.“ (Mareš, 1994: 126)

Takovýto argument nabývá zcela různého významu v závislosti na různém hodnocení práce – zvláště ve smyslu zaměstnání. Zatímco liberálové považují práci a zaměstnání za jednoznačné dobro, je tento argument opodstatněný *proti* zavádění vysokých sociálních podpor. Naopak André Gorz říká, že práce (ve smyslu zaměstnání) není dobrem. „Je to nezbytná činnost, která je vykonávána v období moderny podle norem definovaných společností, podle požadavků společnosti, za předpokladu, že člověk je schopen dělat to, co společnost potřebuje. Dodává uznání, socializuje a přiděluje práva, protože je sama o sobě potřebná jako závazek. Tímto způsobem práce vyčleňuje lidi z jejich soukromé samoty; je aspektem občanství.“ (Gorz, 1999: 84, vlastní překlad). Pokud práce není dobrem, potom je výše uvedený argument opodstatněný ve smyslu *pro* zavádění vysokých sociálních podpor.

Podobné změny v hodnocení práce, které si všímá Offe a „...označuje ji jako erozi „protestantské etiky práce“ (chápání práce jako etické povinnosti). K této erozi dochází nejen úbytkem religiozity, sekularizací kulturní tradice nebo konzumně zaměřeným hédonismem, ale také poznáním, že přístup k placené práci je pro nezandebatelnu část populace uzavřen, což legitimuje i jiné příjmy.“ (podle Mareš, 1994: 134).

Anthony (1977, podle tamtéž) konstatuje „že ideologie práce je neužitečná, jestliže pracovní síla může být k práci donucována. V podmínkách volného trhu práce je taková ideologie nutná, aby lidi přesvědčila, že jejich úkoly jsou nezbytné a čestné. V podmínkách volného trhu a chronického nedostatku práce se však vytváření a šíření ideologie práce a etiky práce staly citlivým místem společnosti. Když je práce nedostatek, stává se etika práce opět redundantní.“

Dahrendorf (1991: 215, vlastní překlad): „Protestantská etika šetření, usilovné práce a odříkaného uspokojení, která charakterizovala století kapitalistického hospodářského růstu, nakonec podlehla kultuře bezprostředního prožitku. Ne výroba, ale rozdělování, ne vyrábění, ale prodávání ovládá život a prodej zdůrazňuje marnotratnost. Zatímco je hospodářství nadále založené na základě efektivnosti a racionality, v kultuře dominuje volný smysl pro požitek;“

Mnohem důkladnější analýzu předkládá Gorz (1999). Rozlišuje dva koncepty práce: antropologickou práci (kterou člověk dělá) a sociálně konstruovanou „práci“ (kterou člověk má) – označuje ji uvozovkami. Zatímco antropologická práce má umělecký a teoretický charakter, je společenským systémem potlačována, sociálně konstruovaná „práce“ se stala základem socializace, normalizace a standardizace. „Práce“ vykonává sociálně identifikovanou a normalizovanou funkci v produkci a reprodukci společenského celku. „Zaměstnání“ znamená „poskytování institucionálně ověřených dovedností podle schválených postupů“ (tamtéž: 3).

V post-fordismu mizí právě ona abstraktní práce, ve smyslu práce, která je měřitelná, kvantifikovatelná a oddělitelná od osoby, která ji provádí. Proti odcizenosti, této omezující a opresivní práci bojovali dělníci ve fordismu. Ti nikdy nebyli integrováni práci do společnosti, ale bojem za lepší pracovní podmínky do své dělnické třídy, svých odborů a komunit. V největší rozkvětu společnosti založené na placené práci, netvořila práce „sociální kohezi“, ani se nepodílela na integraci. Dělníci odvozovali svoji identitu, důstojnost, kulturu a kohezi z bojů o transformaci své práce, životů a společnosti (tamtéž: 56).

Dříve bylo důležité mít výdělek, dnes (v post-fordismu) práci. Dominantní sociální diskurz dnes hlásá toto poselství: „Buďte připraveni k jakémukoliv ústupku, strpět potupení a ponížení, čelit konkurentům a podvodům, abyste získali, nebo si udrželi, práci. Protože ti, kdo ztratí práci, ztratí všechno.“ (tamtéž) Z práce se stala komodita, ze zaměstnání privilegium.

Udržování společenské hodnoty práce Gorz považuje za obrovský podvod, protože kapitál vytváří další zisky do velké míry nezávisle na lidské práci. Už neplatí, že práce vytváří bohatství, ale bohatství vytváří pracovní příležitost. „Kapitál nepotřebuje, aby všichni mohli mít zaměstnání.“ ... a práci potřebuje čím dál tím méně. Lidská práce představuje výdaje, které je třeba pro zvyšování zisků omezovat.

Můžeme se ptát: Když je tento proces výhodný pro zvyšování zisků, proč ne pro společnost jako celek? Protože společnost v současnosti nemá vhodné přerozdělovací prostředky pro kapitálové podnikání, nechává se zatahovat do mezinárodní konkurence a opájí se ideologií práce jako hodnoty a její centrality. Možná je to jen přirozená mužská lenost, která na jedné straně stojí za touhou zaopatřit se a hromadit proto kapitál, na druhé straně za teoretickými vizemi společnosti bez práce.

Gorz popisuje (či spíše argumentuje pro) mnohem zásadnější změnu, kterou práce přechodem do druhé moderny prošla (1999, 57-58): Čím méně je práce schopna plnit své sociální funkce, které identifikovala Marie Yahoda ve své studii Marienthalu 30. let 20. století, tím hlasitěji je ideologie práce jako hodnoty (work-as-value) proklamována. Práce již neintegruje do komunity, nestrukturuje den, týden ani rok, nečlení život do etap ani není základem pro životní projekt. Gorz

říká: společnost založená na placené práci (wage-based society) je mrtvá, ale placená práce si ponechává svoji fantomovou centralitu (phantom centrality) ve společnosti – ve stejném smyslu, jakým zůstává přítomná fantomová končetina po amputaci. Mnoho lidí - staromilců vidí jen jednu volbu: práce nebo zapomenutí (ve smyslu ztracení), ale placená práce v trvalém zaměstnání již déle neexistuje. Neexistuje právě jako „způsob přístupu jak k sociální, tak osobní identitě, jako unikátní příležitost k definování vlastního já a dodání smyslu vlastnímu životu.“ (tamtéž).

Přežitá politická *zaklínadla* přispívají k udržování zastaralých norem při životě. Udržují „normální“ očekávání, která již ztratila kontakt s realitou¹⁴. *Jak* ale může být každý ujištěn stálým příjmem, když práce se stává v čím dál větší míře přerušovaná (diskontinuitní). Jedinou společenskou funkcí, kterou kdy práce podle Gorze měla byla její schopnost zakomponovat všechny do velkého soukolí ekonomické mašinerie a dát každému určitý omezený pocit vlastní užitečnosti.

K nutné sociální změně je zapotřebí změnu mentality, která musí najít svůj projev v kolektivním veřejném vyjádření, jinak bude politicky ignorována jako marginální a nevýznamná. Tato změna mentality již započala a k vyjádření jí chybí pouze tzv. technici (intelektuálové) praktického vědění, kteří ji budou schopni interpretovat tak, aby v ní objevili své aspirace i ostatní členové společnosti. Hlavní překážka tedy leží v možnosti vysvětlení a pochopení zcela nových pojmů. „Jenom subjekt, který se sám jako subjekt chápe, může rozpoznat, rozumět a překládat práci jako emancipaci ostatních subjektů, jejich snahu vytvářet sebe.“ (tamtéž: 60)

Jako nositele této nové mentality vidí Gorz tzv. Generaci X, kterou ve stejnojmenné knize popsal na základě sociologických výzkumů Douglas Coupland (1991). Jde o generaci mladých lidí, kteří odmítají „být mrtvý ve 30, pohřbený v 70“; snaží se budovat si v rámci každodennosti svoji vlastní autonomii v co největší míře. Dále Gorz uvádí mnoho studií, které ukazují na rostoucí připravenost lidí zpochybnit otázku účelnosti a užitečnosti práce i společnosti založené na placené práci. Například zde jsou výsledky studie prováděné v Severní Americe, Velké Británii a Holandsku (Gorz, 1999: 61-2, vlastní překlad).

Pro mnoho z těchto lidí je slib důchodových plánů a kariérového postupu založeném na plnočasové oddanosti firmě nepřitažlivý. Zároveň předjímají a preventivně se připravují na pracovní nejistotu ...Požadují různorodou, na projektech založenou práci, která bude založena na jejich odbornosti a zlepší jejich vyhlídky na jiné zaměstnání. Nejsou ochotni oddat se časově náročným, dlouhodobým firemním cílům, „Generace X“ se již dále nesnaží definovat ve vztahu ke svému zaměstnání. Mají svůj vlastní program, který je důležitější, než ten u organizace, pro kterou pracují a mohou být motivováni etickými hodnotami nebo opravdovou společenskou užitečností – „etikou užitečnosti“ spíše než etikou práce. Cení si své autonomie a hodnotí kontrolu nad svým časem jako svoji třetí nejdůležitější prioritu za penězi a využíváním svých intelektuálních talentů, a snaží se o lepší

¹⁴ K tomu bychom mohli Gorzovi namítnout, že v dnešní společnosti je patrně mnoho očekávání a názorů, která ztratila kontakt s realitou, problém je jen *jak zjistit*, která to jsou a naučit to ostatní.

rovnováhu mezi prací a ostatními životními zájmy – koníčky, volnočasovými aktivitami a trávením času s rodinou v budoucnu.

Další studie prováděná na absolventech ve Francii v roce 1990 (tamtéž, vlastní překlad) ukázala, že:

jakkoli jsou nadaní, mladí absolventi, v podstě vybraní k obhajování cest výkonosti a motivace..., odpírají svoji plnou a naprostou oddanost. Poskytují svá těla, ale ne své duše, drží na uzdě své úsilí vysoce rafinovanými způsoby, zatímco vytváří iluzi oddanosti: ... lákají je rychlé kariéry, jsou ochotni všeho se vzdát pro více autentické potěšení, vždy jsou připraveni k brzkému odchodu do důchodu, pokud ne přímo žít ze svých úspor. Celkově shrnuto, jejich cílem je „nenechat se rozdrtit systémem“

chtějí opustit závody v kariéře a chtějí zacházet se svými kvalifikacemi jako s nástroji k prosazování aspirací, které mají ve svých osobních životech, ne zrovna obsadit roli v ekonomice... Když mají formulovat svoji definici profesionálního úspěchu, tak především zdůrazňují možnost pracovat, kdy se jim to hodí tak, aby byli schopni věnovat více času osobním aktivitám

Tyto hodnoty typu „méně pracovat a více se věnovat osobním aktivitám“ se postupně rozšiřují v rámci společnosti, mimo jiné i v reakci na nejnovější praktiky firem (jako je například budování korporátní identity). Zatímco post-fordistické firmy se snaží pro práci mobilizovat celého člověka, reagují na to lidé ústupem od práce. To, že chtějí z člověka více dostat je bráno jako projev totalitarizace a následuje ústup a odklon od vlastního zaměstnání a větší zaměření na vlastní volnočasové aktivity.

Rozšiřování těchto hodnot Gorz (1999: 63-4) ukazuje na následujících výsledcích výzkumů: Jako nejdůležitější ve svém životě uvedlo práci 10 procent v Německu, 18 procent v USA (oproti 38 procentům v roce 1955) Pro obyvatele západní Evropy ve věku 16-34 let je důležitější: 1. mít přátele (95 procent), 2. mít dostatek volného času (80 procent), být v dobrém fyzickém stavu (77 procent), 4.-5. trávit čas s rodinou a aktivně společensky žít (74 procent). Jen 9 procent uvedlo práci jako důležitý faktor pro úspěch v životě.

Podobnou argumentaci předkládá i Beck (2000). Pokročilý kapitalismus v rámci svých nároků na odbornost vyžaduje všeobecně delší dobu vzdělávání, což vede k produkci jedinců s větším sebeuvědoměním a s většími nároky na realizaci vlastní autonomie.

Podle Gorze hlavní politický a kulturní problém spočívá v tom, že svět politiky neodráží změny v postojích a v tom, že politická práva zůstávají spojena s prací na plný úvazek, které je ve společnosti čím dál tím méně. Zaměstnání není ceněno pro ně samo, ale proto, že přináší práva a příslušný status, plný příjem a příležitosti pro společenské aktivity. „Právo na práci je požadováno jako politické právo – jako právo vzestupu k sociálnímu a ekonomickému občanství.“ (tamtéž: 64-65, vlastní překlad). A podobně jako ostatní práva by mělo být dostupné všem. Kratší pracovní doba, která by byla pro mnohé vhodnější je zároveň mnoha lidmi odmítána pro podřadný sociální status a potenciální handicap pro kariéru. Vzhledem ke všem těmto důvodům je problematika práce

politickým problémem, v rámci sféry politiky by měly být vytvořeny obrysy nové společnosti „volného času“, společnosti rozmanitých činností (multi-activity), kde by vztahy spolupráce nebyly regulovány trhem a penězi, ale reciprocitou a v vzájemnosti.

„Úplné naplnění každého individua se nyní stává cílem který musí společnost umožnit. V takovéto společnosti rozsah společensky ceněných aktivit bude dalece přesahovat pouhou „užitečnou práci“. Společenská produkce se již dále nebude odehrávat převážně v ekonomické sféře ani v sebeprodukci v rámci zaměstnání.“ (tamtéž: 66, vlastní překlad)

Současná společnost se již nemůže definovat na základě toho, že umožňuje individuům, aby jí sloužili skrze práci, které je čím dál tím méně. Místo toho by se měly individua podílet na jejím vytváření (místo vztahu sloužení), jako svobodné subjekty. Tyto subjekty čelí náročnému úkolu vytváření sebe a nové společnosti místo té dosavadní.

Gorz se odvolává na Tourainovu myšlenku, že subjektivizace je vždy v protikladu k socializaci. „Stát se subjektem znamená odvrhnutí Self... (odmítáním) logiky sociální dominance ve jménu logiky svobody a svobodného sebe-vytváření“ (Touraine, 1995).

Gorz dále odmítá koncepci, podle které je možné vytvářet společnost pomocí socializace do sociálních rolí. Kritizuje Habermasovo a Parsonsovo pojetí autonomie, která je podle nich získána jako výsledek úspěšně dosažené socializace. „To co blokuje individuální autonomii není nedostatek socializace, ale její nadbytek. Přesněji, to, co vytváří tento blok je prioritou, s jakou ustaraní rodiče upřednostňují školení před pravou výchovou; úspěch ve škole před plným smyslovým a citovým vývojem; osvojování s sociálních „dovedností“ před rozvojem imaginativních a tvořivých talentů, před schopností vzít svůj život do vlastních rukou a dosáhnout sebeuznání mimo předepsané cesty. Socializace bude pokračovat v produkování frustrovaných, špatně adaptovaných, zmrzačených a dezorientovaných individuí tak dlouho, jak bude trvat na zdůrazňování „sociální integrace skrze zaměstnání“. (Gorz, 1999: 69)

Řekl bych, že Gorzovi se nedaří být přesvědčivý právě v těch místech, kde se snaží být novátorský, což samozřejmě ještě neznamená, že jeho koncepce není správná. Sám jsem až při jeho druhém čtení začal vnímat všechny důležité souvislosti, neboť jeho argumentace je tak nová, že naráží na problematiku hermeneutického předporozumění: nerozumíme tomu, co neznáme a přitom jsme schopni poznat akorát to, čemu rozumíme.

Jeho relativně extrémní pojetí ale pouze logicky vyvěrá z jeho postiž uplatňovaného metodologického pravidla: „Nyní je třeba postavit se k těmto otázkám z druhé stránky: místo omezování našich cílů na prozatimní řešení dosažitelné pomocí dosadních prostředků, musíme začít

definování ultimátního dosažitelného cíle a rozhodnout, jaké změny jsou potřebné k jeho dosažení“ (tamtéž: 71).

.....

ROZVÍJENÍ INDIVIDUÁLNÍ AUTONOMIE: MORÁLNÍ, POLITICKÉ, KULTURNÍ A EXISTENCIÁLNÍ

Svobodou z hlediska spíše psychologického se zabývá E. Hoffer (1951) ve své knize „The True Believer“, kde pojednává o fenoménu fanatických věřících, kteří tvoří páteř všech ideologických hnutí (pracuje s příklady křesťanství, judaismu, fašismu, komunismu aj.). Ve své knize uvádí, že přibližně třetina členů jakékoli společnosti je vždy připravena vzdát se své osobní zodpovědnosti a tíhy individuální svobody a raději poskytnout své prostředky ve prospěch nějakého ideologického hnutí. Ze kterých sociálních kategorií takoví lidé pochází? Pokud společnost jednoduše rozdělíme na úspěšné a neúspěšné, tak „opravdoví věřící“ pochází z té neúspěšné části. Úspěšní lidé sice připisují svůj úspěch sobě, nikdy si jím však nejsou stoprocentně jisti, a proto se snaží konzervovat podmínky, tj. okolní svět, za kterých svého úspěchu dosáhli. Neúspěšní lidé však také mohou být se svým postavením smířeni, aniž by se snažili své podmínky nějak změnit, či dokonce nahlíželi kriticky na uspořádání společnosti. To, co teprve může aktivizovat jejich potenciál je vědomí moci, tj. pokud jim někdo umožní získat přesvědčení, že mají moc změnit okolní svět.

Velmi důležitý postřeh, který Hoffer učinil se týká pocitu jistoty. Mnoho sociologů je přesvědčeno, že pocit jistoty vzniká na základě jistého uceleného koherentního a věrohodného výkladu světa. Například Jan Keller (1995: 28) se tohoto problému dotýká pomocí konceptu ontologického bezpečí: „Otázka určení nezaměstnává člověka pouze ve vztahu k jednotlivým věcem. Klade si ji také ve vztahu k sobě (otázka smyslu života) a k univerzu (otázka povahy světa). Věrohodné zodpovězení těchto otázek upevňuje v člověku pocit ontologického bezpečí. Absence odpovědí na tyto otázky ho naopak znejišťuje, vyvolává u něho stres, podlamuje jeho sebedůvěru, snižuje ochotu zapojovat se do realizace společných cílů.“ a dále zdůrazňuje roli náboženství (tamtéž: 30) „Náboženství je schopno zakomponovat moment smrti do svého výkladu způsobem, který neruší, naopak posiluje pocit ontologického bezpečí.“, „Náboženské instituce odpovídají na specificky lidskou potřebu zasazení vlastní existence do kosmického řádu dění, posilují pocit ontologické jistoty.“ (tamtéž: 55) Otázkou tedy je, jak získávají pocit bezpečí lidé v sekularizovaném světě, v doslova rizikové společnosti, aniž by se při tom stali zastánci některé dominantní ideologie. Mohou vůbec získat pocit bezpečí? Každodenní zkušenost nám ukazuje, že

většina lidí se cítí poměrně bezpečně, alespoň do té míry, aby to výrazně nenarušovalo jejich život. Hoffer uvádí, že klíčovým pro získání pocitu bezpečí je rutina, praktikování každodenních rutinních činností nám dává iluzi zvládnutí nepředvídatelného. Rutina nám poskytuje jistotu a podílí se tak významně na opakování sociálního řádu.

Zatímco v první moderně byla převažující placená práce významným prvkem při utváření rutiny všedního dne, v druhé moderně se rostoucí různorodostí pracovních kontraktů, požadavky větší flexibility a rostoucí nezaměstnaností významně ubývá i rutinních činností a tím se vytváří potenciál pro rostoucí pocit nejistoty ve společnosti.

Dokonce i v první moderně představovalo narušení rutiny např. o víkendu pro některé lidi problém, který je v psychologii popisován jako tzv. „nedělní neuróza“ – jde o „termín pro neurotickodepresivní symptomatologii projevující se ve dnech pracovního volna, svátku, pocitu opuštěnosti, samoty, nedostatku sociálního kontaktu a jiné“ (Hartl, 1994: 122). Lidé trpící touto neurózou tvoří špičku ledovce, který zahrnuje poměrně velkou část lidí, kteří nejsou schopni si organizovat svůj volný čas a jsou v tom závislí na svém placeném zaměstnání, které je na plný úvazek. Jde o koncepci částečně podobnou Riesmanovu „vnějškově řízenému člověku“ nebo Marcuseho „jednorozměrnému člověku“. Tito lidé si téměř vůbec neberou dovolenou, zvláště ne na dobu delší než týden a její organizaci nechávají na cestovní kanceláři; při nemoci se nudí, nebaví je sledování televize ani jiné činnosti a snaží se co nejdříve, respektive předčasně, vrátit do zaměstnání. V době končící první moderny se i oni dostávají častěji mezi nezaměstnané, což je stav, který jim působí velké potíže, protože jako podmínka pro nárok na dávku v nezaměstnanosti je požadavek nikde nepracovat, tj. nenechat si od nikoho organizovat svůj čas.

Dominance flexibility v druhé moderně, požadavky na celoživotní vzdělávání respektive rekvalifikace, destandardizace forem zaměstnanosti a individualizace vytváří nový „fragmentovaný život“. Zatímco optimisté zde vidí prostor pro vytvoření společnosti rozmanitých činností (multi-active society), kde se jedinci stanou samostatně aktivní (self-active), můžeme zde poukázat také na jednu z pesimistických možností, které koření v nových formách nejistoty. Podle Hoffera (1951) má obsahovat tato nejistota psychologický potenciál pro vznik masových hnutí, jejichž případné extrémní názory těžko podléhají racionální argumentaci (Tannenbaum, 1964), a tím snadněji se můžou uplatnit při vzestupu autoritářských a nedemokratických forem vlády. O možnosti podobných trendů píše v souvislosti s nejistotou i Procházka (2002).

.....

ZÁVĚR

V práci jsem se snažil nastínit předpoklady problematiky, kterou vytváří společnost placené práce. Tato problematika je závislá především specifickým přechodem od první moderny ke druhé (ať už jsou tyto epochy nazývány jakkoliv), respektive negativními projevy trendu druhé moderny v společenské situaci první moderny. Racionální úvahy nad těmito problémy podle mě konvergují k požadavkům nové redistribuce materiálního bohatství, přehodnocení hodnoty práce, regulace nadnárodních korporací a potřebě nadnárodní, kosmopolitní politiky. Jedná se o problematiku poměrně širokou a každé související téma, jakými jsou například politická svoboda, výchova v postindustriální společnosti, psychologie nezaměstnaných, vztah demokracie a kapitalismu, vedou k rozsáhlým argumentacím a diskuzím, z nichž tematický každé se může stát základem důkladného rozboru. Snažil jsem se proto úzce zaměřit na „vyprojektování“ nejelegantnějšího scénáře, který se s danou problematikou vypořádává a ostatních aspektů jsem se dotknul jen okrajově.

V práci jsem doposud nezmínil jednu možnost vývoje, kterou představuje varianta neřešení a ignorování problémů nastupující druhé modernity. Jde tedy o jakési memento, které se zde pokusím nastínit. Zkušenosti s politikou thatcherismu v Anglii či politikou Helmuta Kohla v Německu tuto alternativu činí nepříjemně reálnou. Zatímco v obou případech došlo ke kritickému zhodnocení výsledků takových politik veřejností a k prosazení odlišných politických stran ve vládě (New Labour Tonnyho Blaira, nový střed Gerharda Schrödera), není to důvod k velké radosti, protože tyto strany nepřišly se zásadním způsobem řešení současných problémů.

Existují ještě dvě související oblasti, ve které jsou nadnárodní korporace závislé na národních státech: První je jejich schopnost garantovat dodržování a vymáhání určitých legislativních norem, na které se korporace při svém podnikání, jakkoli flexibilním, potřebují spoléhat – národní státy pro jejich dodržování disponují systémem soudnictví a policie. Druhou je schopnost národních států více či méně úspěšně spolupracovat na zachování mezinárodní bezpečnosti a míru – k tomu disponují vojenskými prostředky – armádou. Tak dlouho, dokud policie a armáda zůstanou v kompetenci a pod kontrolou národních států, budou na nich určitým minimálním způsobem závislé i nadnárodní firmy. Hlavní nebezpečí zde hrozí, pokud by nadnárodní firmy pokračovaly ve své emancipaci a deregulaci směrem k privatizaci těchto donucovacích prostředků. To může proběhnout například privatizací chudšího státu a tím i jeho policie a armády. Za počáteční stadium tohoto procesu, které už dnes můžeme pozorovat, lze

označit specifickou symbiózu nadnárodních korporací s diktátorskými režimy, které jim za dostatečnou úplatu umožní levné využívání pracovní síly své země. Příklady zahrnují kauzy firmy Shell v Nigérii nebo Nike v Indonésii.

Jakkoli nereálně se tyto možnosti dnes jeví, musíme si uvědomit, jak kuriozní politické režimy a společenské uspořádání dnes vytrvávají na Kubě a v Severní Koreji – jejich moderní historie je navíc výrazně delší než jakou se může pochlubit demokracie ve východní Evropě. Jak píše Petr Berger (1992: 3-7) „Vhodný způsob, jak popsat vztah mezi demokracií a kapitalismem, je říci, že je asymetrický. Kapitalismus je nezbytnou – i když ne postačující – podmínkou demokracie, ale demokracie není předpokladem pro kapitalismus.“, „Největšími současnými falzifikátory symetrického pohledu jsou východoasijské země, zejména „čtyři malí draci“ – Jižní Korea, Tchajwan, HongKong a Singapur. Všechny se chlubí ohromnou kapitalistickou dynamikou, která má ještě daleko ke svému vrcholu, ale je v některých směrech úspěšnější než v západních zemích. Každá z těchto poválečných asijských legend se rovinula v podmínkách nedemokratického režimu.“, „Nové utopické ideologie rostou jako houby po dešti, a ačkoli jsou možná umírněnější než marxismus, přece jsou stále schopné způsobit stejně obrovitou ekonomickou katastrofu.“

Závěrem je také nutné poznamenat, že při uvažování konkrétní situace v České republice, ani v ostatních evropských zemích nedosáhl nástup tendencí druhé modernity ještě takového stupně, který by volal po naléhavém řešení takového rozsahu, v jakém jsem se jej snažil doporučit v rámci mé práce. Jeho naléhavost bude dána konkrétním vývojem nezaměstnanosti, mezinárodní politiky a dalších okolností a teprve budoucnost ukáže, jestli se společnost bude dále vyvíjet podle dosavadních tendencí a dosáhne tak příznivého stavu pro reformu sociálního státu pomocí univerzálních dávek, a jestli se navrhovaná řešení osvědčí jako vhodná. Citlivou záležitostí by potom byla otázka vhodné tematizace této problematiky ve veřejném diskurzu a správná legitimizace v době, kdy tolik politických koncepcí se již v různém míře před veřejností zdiskreditovalo. Tato legitimizace by měla vést ke změně hodnocení práce a volného času, a ne k zamítavé reakci doprovázené vytvořením psychologických bloků, jak jsme si toho mohli všimnout u necitlivě radikálního postupu některých ekologických organizací¹⁵.

Svůj přístup jsem založil na argumentaci z daných předpokladů. Pokud se tyto předpoklady změní, či budou-li shledány jako chybné, přestanou samozřejmě platit i závěry z nich vyvozené.

¹⁵ Např. účast na protestech proti pražskému zasedání MMF vedle militantních extrémistických skupin.

Navrhovaná řešení považuji za vhodná pro prostředí druhé moderny, pro sociální a společenskou situaci první moderny bych je rozhodně nemohl ve stejné podobě doporučit.

Na úplný závěr musím uvést, že jsem si vědom jistých možných nedostatků ve zpracování této práce - například z hlediska použité literatury, protože jsem zjistil, že popisy výchozí situace a problémů se v podstatě opakují, neboť se zakládají na empirické analýze té stejné reality. Podobně se opakují mnohá navrhovaná řešení a postupy, a tudíž jsem přesvědčen, že věcně je práce dostatečně podložena. Spíše jsem se orientoval na konstrukci vlastního řešení, než na prezentaci co nejširšího spektra dosavadních přístupů, z nichž mnohé nepovažuji za přínosné.

.....

ANOTACE

V práci se nejdříve snažím popsat výchozí situaci, tj. zejména poměry v první a v druhé moderně a jejich vzájemné prolínání. Ty se nachází v úvodním bloku čtyř kapitol nazvaném souhrně „Od první ke druhé moderně“. Na základě popisu situace a problematiky v prvních kapitolách stručně uvádím některé možnosti jejich politického řešení, především ve vztahu k řešení problematiky nezaměstnanosti. Následuje vlastní jádro práce, kterým je moje prezentace vhodného politického, ekonomického a společenského řešení problematiky nezaměstnanosti které spočívá v koncepci univerzálních dávek. Dále je zařazeno krátké pojednání o problematice analýzy práce jako společenské hodnoty. S posledně jmenovanou problematikou souvisí i problém výchovy a schopnost zacházet s individuální svobodou, proto je poslední doplňující kapitola s názvem „Rozvíjení individuální autonomie: morální, politické, kulturní a existenciální“.

ANNOTATION

In this work I tried to examine problem of rising unemployment in the context of first and second modernity. In the first chapters I am describing the situation and problems of change from first to second modernity. Following are various possibilities of political dealing the problems, which second modernity brings forward. Next I present my own solution based on universal guaranteed income. Closing chapters deal with work as a core social value a with the problem of freedom in second modernity.

LITERATURA

1. Anthony, P. D. 1977. *The Ideology of Work*. London: Tavistock.
2. Bauman, Z. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
3. Bauman, Z. 1999. *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
4. Beck, U. 2000. *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.
5. Beck, U. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
6. Beck, U. 2001. Globalisation's Chernobyl. [online] [cit. 6. 4. 2003] Dostupný na WWW: <<http://news.ft.com/ft/gx.cgi/ftc?pagename=View&c=Article&cid=FT3U5G8OOTC&live=true>>
7. Berger, P. L. 1992. *Nejistý triumf demokratického kapitalismu*. Praha: Občanský institut.
8. Bergman, F. 1998. „New Work. Neue Arbeitsmodelle für die Zukunft.“ *Zukunft* 23: 18
9. Bělohradský, V. 1999. „Antinomie Globalizace vzdělanostní společnosti 2000“. Pp. 33-79 in *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti*, ed. by V. Bělohradský et. al. Praha: Nakladatelství G+G.
10. Bobbio, N. 1996. *Left and Right*. Cambridge: Polity Press.
11. Coupland, D. 1991. *Generation X. Tales for an Accelerated Culture*. New York: St Martin's Press.
12. Dahrendorf, R. 1997. „Neue Weltordnung.“ *DU-die Zeitschrift der Kultur*. 5: 17.
13. David, R. 1996. *Politologie. Základy společenských věd*. Olomouc: Nakladatelství Fin.
14. *Dmitry Sklyarov: Adobe vs Elcomsoft* [online] [cit. 20. 8. 2001] Dostupný na WWW: <<http://ezhe.ru/elcomsoft/>>
15. Giddens, A. 2001. *Třetí cesta. Obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta.
16. Giddens, A. 1994. *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.
17. Gorz, A. 1999. *Reclaiming Work. Beyond the Wage-Based Society*. Cambridge: Polity Press.
18. Gray, J. 1995. „Turbo-Charged Capitalism and its Consequences.“ *London Review of Books*. 2. 11. 1995: 7
19. Graymore, D. 2003. *Fabian Global Forum Essay: Taking Hold of TNCs*. [online] [cit. 6. 4. 2003] Dostupný na WWW: <<http://www.fabianglobalforum.net/forum/article022.htm>>
20. Harvey, D. 2001. *Spaces of capital : towards a critical geography* . Edinburgh: Edinburgh university press
21. Korten, D. C. 2001. *Keď korporace vládnu svetu*. Košice: Mikuláš Hučko
22. Kraus, W. 1993. *Kultura a moc*. Olomouc: Votobia.
23. Kuběňová, K. 2000. *Politická a osobní svoboda v dílech Edmunda Burka, Johna Stuarta Milla a Karla Marxe*. bakalářská práce. FSS MU.
24. Leach, D., H. Wagstaff. 1986. *Future Employment and Technological Change*. London: Kogan Page.
25. Leontief, W. W. 1982. „The Distribution of Work and Income.“ *Scientific American* 247: 155
26. Marcuse, H. 1990. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko.

27. Mareš, P. 1994. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: SLON.
28. Marx, K. 1974. *Manifest Komunistické strany*. Praha: Svoboda.
29. Meiklejohn, A. 1965. *Political Freedom. The Constitutional Powers of the People*. New York: Oxford University Press.
30. Mill, J. S. 1974. *On Liberty*. London: Penguin Books
31. Morse, N. C., R. S. Weiss. 1955. „The Function and Meaning of Work and the Job.“ *American Sociological Review*. 20: 2.
32. Hoffer, Erich. 1951. *The True Believer : Thoughts on the nature of mass movements*. New York: Harper & Row
33. Keller, J. 1995. *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
34. Hartl, P. 1994. *Psychologický slovník*. Praha: Nakladatelství Budka.
35. Gaurer, C., J. Scriba. 1998. *Die Standortlüge*. Frankfurt/Main.
36. Greenhouse, S. *Nike Shoe Plant in Vietnam Is Called Unsafe for Workers*. New York Times, 8. 11. 1997.
37. *Vietnam Labor Watch*. [online] [cit. 20. 5. 2000] Dostupný na WWW: <<http://www.saigon.com/~nike/report.html>>
38. Lash, S., J. Urry. 1996. *The End of Organized Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
39. Leadbeater, C. 1997. *The Rise of Social Entrepreneur*. London.
40. Lormand, E. *FACTs and FAQs about Nike's labor abuses*. [online] [cit. 20. 5. 2000] Dostupný na WWW: <<http://www-personal.umich.edu/~lormand/poli/nike/nikelabor.htm>>
41. Chesnais, F. 1995. *La Mondialisation du capital*. Paris: Syros.
42. Procházka, P. 2002. *Proměny nejistoty v moderní společnosti: některé důsledky (druhé) modernizace industriální společnosti*. Diplomová práce. Brno: FSS MU
43. Sontag, S. 1979. *On Photography*. Harmondsworth: Penguin.
44. Tannenbaum, P. H. 1964. *The measurement of meaning*. Urbana.
45. Touraine, A. 1995. *Critique of Modernity*, Oxford/Cambridge: Blackwell.
46. Tobin, J. 1978. *A Proposal for International Monetary Reform*. Eastern Economic Journal, July-October: 3-4.